

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра психології

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНИ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**
Для спеціальності: 053 «Психологія»

Автори:
доктор психологічних наук,
доцент кафедри психології
Чугуєва І.Є.

Затверджено на засіданні кафедри психології
Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Зміст навчально-методичного комплексу

1. Титульна сторінка.
2. Зміст НМК.
3. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності.
4. Навчальна програма дисципліни.
5. Робоча програма навчальної дисципліни.
6. Тести
7. Методичні рекомендації та розробки до практичних занять.
8. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.
9. Конспект лекцій з дисципліни.
10. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.

Витяг із ОПП

Мета курсу: сформувати у студента правильне, наукове розуміння нероздільної множини факторів впливу віртуального середовища на людину у координатах: індивід, особистість, індивідуальність; ознайомити студентів з особливостями спілкування, діяльності, взаємодії, комунікації у віртуальному просторі. Знайомство з різними видами існування людини у світі віртуальності. сприяє формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки у віртуальному просторі. Завдяки знанню основних ефектів виникаючих у віртуальній реальності, майбутній психолог одержить можливість краще уявити собі причини виникнення негативних наслідків цих впливів. Це дозволить йому більш професійно допомагати вирішувати проблеми, які зумовлені активністю людини у віртуальному просторі.

Завдання курсу:

- студенти мають засвоїти основні поняття, принципи та положення психології віртуального простору;
- оволодіти знаннями щодо факторів впливу віртуального середовища на формування особистості;
- засвоїти головні підходи до формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки людини у віртуальному просторі;
- навчити студентів застосовувати набуті знання у процесі власного особистісного і професійного розвитку, а також у практичній професійній діяльності.

Витяг із ОКХ

У результаті вивчення курсу студент опановує такі компетентності:

I. Загальнопредметні:

- Здатність до аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів.
- Набуття гнучкого мислення, відкритість до застосування психологічних знань та компетентностей у широкому діапазоні можливих місць роботи та у повсякденному житті.
- Здатність виконувати завдання в групі під керівництвом лідера, подібні навички, що демонструють здатність до врахування строгих вимог дисципліни, планування та управління часом.
- Здатність до ефективного комунікування та до представлення складної комплексної інформації у стислій формі усно та письмово, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології. Працювати з іншими в мультидисциплінарному та мультинаціональному середовищі.
- Дотримання етичних принципів як з погляду професійної чесності, так і з погляду розуміння можливого впливу досягнень психології на соціальну сферу.

II. Фахові:

- основних категорій та принципів дослідження психологічних явищ у віртуальному просторі;
- соціально-психологічних передумов виникнення віртуального спілкування, взаємодії, діяльності та комунікації, перспективи їх розвитку;
- головних теорій та концепцій, які розкривають природу психологічних явищ у віртуальному просторі;

- соціально-психологічних особливостей функціонування віртуальної індивідуальної та масової свідомості і поведінки;
- особливостей впливу на поведінку та свідомість з боку віртуального простору.
- оцінки ситуації формування і розвитку ефектів віртуального простору;
- прийняття адекватного рішення в конкретній ситуації взаємодії віртуальності і особистості;
- здійснення діяльності з мінімізації негативних впливів віртуального простору.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Кафедра психології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної
роботи _____

О. А. Кузнецова

« ____ » _____ 2019 р.

**ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНИ У ВІРТУАЛЬНОМУ
ПРОСТОРИ**

Ступінь бакалавра

Галузь знань 05 Соціально-поведінкові науки

спеціальність 053 «Психологія»

Освітня програма Психологія

Миколаїв -2019

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Чугуєва Інна Євгенівна, доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри психології
Протокол від «27» серпня 2019 року № 1

Завідувач кафедри психології _____ (Савенкова І.І.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією факультету педагогіки та психології

Протокол від «27 серпня» _____ 2019 року № 1
Голова навчально-методичної комісії _____ (Чугуєва І.Є)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол від « » вересня 2019 року №
Голова навчально-методичної комісії університету _____ (Олексюк О.М.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Психологічні проблеми людини у віртуальному просторі» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів напрямку 0.53 Психологія.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: дослідження взаємодії особистості і віртуального простору.

Міждисциплінарні зв'язки: загальна психологія, вікова психологія, соціальна психологія, інженерна психологія, психологія праці.

Програма навчальної дисципліни складається з 5 кредитів:

Кредит 1. Феномен віртуального простору.

Кредит 2. Спілкування у віртуальному просторі

Кредит 3. Діяльність у віртуальному просторі

Кредит 4. Розвиток особистості і віртуальний простір

Кредит 5. Психологічні ефекти віртуального простору

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: сформувати у студента правильне, наукове розуміння нероздільної множини факторів впливу віртуального середовища на людину у координатах: індивід, особистість, індивідуальність; ознайомити студентів з особливостями спілкування, діяльності, взаємодії, комунікації у віртуальному просторі. Знайомство з різними видами існування людини у світі віртуальності. сприяє формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки у віртуальному просторі. Завдяки знанню основних ефектів виникаючих у віртуальній реальності, майбутній психолог одержить можливість краще уявити собі причини виникнення негативних наслідків цих впливів. Це дозволить йому більш професійно допомагати вирішувати проблеми, які зумовлені активністю людини у віртуальному просторі.

Завдання курсу:

- студенти мають засвоїти основні поняття, принципи та положення психології віртуального простору;
  - оволодіти знаннями щодо факторів впливу віртуального середовища на формування особистості;
  - засвоїти головні підходи до формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки людини у віртуальному просторі;
  - навчити студентів застосовувати набуті знання у процесі власного особистісного і професійного розвитку, а також у практичній професійній діяльності.
- У результаті вивчення курсу студент опанує такі компетентності:

I. Загальнопредметні:

- Здатність до аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів.
- Набуття гнучкого мислення, відкритість до застосування психологічних знань та компетентностей у широкому діапазоні можливих місць роботи та у повсякденному житті.
- Здатність виконувати завдання в групі під керівництвом лідера, подібні навички, що демонструють здатність до врахування строгих вимог дисципліни, планування та управління часом.

- Здатність до ефективного комунікування та до представлення складної комплексної інформації у стислій формі усно та письмово, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології. Працювати з іншими в мультидисциплінарному та мультинаціональному середовищі.
- Дотримання етичних принципів як з погляду професійної чесності, так і з погляду розуміння можливого впливу досягнень психології на соціальну сферу.

II. Фахові:

- основних категорій та принципів дослідження психологічних явищ у віртуальному просторі;
- соціально-психологічних передумов виникнення віртуального спілкування, взаємодії, діяльності та комунікації, перспективи їх розвитку;
- головних теорій та концепцій, які розкривають природу психологічних явищ у віртуальному просторі;
- соціально-психологічних особливостей функціонування віртуальної індивідуальної та масової свідомості і поведінки;
- особливостей впливу на поведінку та свідомість з боку віртуального простору.
- оцінки ситуації формування і розвитку ефектів віртуального простору;
- прийняття адекватного рішення в конкретній ситуації взаємодії віртуальності і особистості;
- здійснення діяльності з мінімізації негативних впливів віртуального простору.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 150 годин / 5 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Феномен віртуального простору.

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

Основні поняття віртуальної психології. Загальне коло проблем, які вивчає навчальна дисципліна.

Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.

Особистість у віртуальному просторі, вплив віртуального простору на особистість.

Кредит 2. Спілкування у віртуальному просторі

Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.

Фактори взаємодії людини і віртуального простору, віртуальність як простір потенціальної небезпеки.

Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.

Види спілкування у віртуальному просторі. Агенти спілкування, форми і засоби віртуального спілкування.

Кредит 3. Діяльність у віртуальному просторі

Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі.

Комунікація у віртуальному просторі, її форми, засоби, особливості.

Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.

Сучасний професійний простір і віртуальність. Сучасні фахівці, віртуальна професійна діяльність.

Кредит 4. Розвиток особистості і віртуальний простір

Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі

Поняття про психологічні ефекти віртуального простору. Класифікація і види ефектів віртуальності.

Кредит 5. Психологічні ефекти впливу віртуального простору на особистість

Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.

Вплив віртуальності на особистість. Види ефектів впливу на особистість у віртуальному просторі.

Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі.

Форми і види девіацій у віртуальному просторі. Залежність, деструктивність, делінквентність в умовах віртуального простору.

3.Рекомендована література

Базова

1. Барон Н.С. Люди, в которых мы превращаемся: цена постоянного нахождения на связи // Информационное общество. – 2010. – №5. – С.20.
2. Белинская Е.П. Язык Интернет-коммуникации и социолингвистическая ситуация современности // Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования. – Т. 1. – 2011. – № 10. – С. 6.
3. Войскунский А. Е. Психологическая наука в исследовании Интернета // Технологии информационного общества - Интернет и современное общество: Материалы Всероссийской объединенной конференции. Санкт-Петербург, 20-24 ноября 2015 г. СПб.; 2015. 292 с.
4. Годик Ю.О. «Цифровое поколение» и новые медиа // Медиаскоп: Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ. – 2011. – №2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/838> (дата обращения: 10.05.2013).
5. Гол Дж. Онлайн-журналистика. — Київ: К. І. С., 2015. — 344 с.
6. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. — 2011. — № 2. — С. 58–76.
7. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. — 2011. — № 2. — С. 71–72.
8. Загидуллина М.В. Информационное общество в контексте Net-мышления // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – 2012. – № 5. – С. 48–51.
9. Зубрилин А. А. Интернет: технологический и социальный аспекты // Информатика и образование. 2010. № 7. С. 53-62.
10. Карр Н. Пустышка: Что Интернет делает с нашими мозгами. – СПб.: Бест Бизнес Букс, 2012. – 253 с.
11. Колин К.К. Информационная антропология: поколение Next и новая угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.33.
12. Кравченко А.В. Гипотеза Сепира-Уорфа в контексте биологии познания // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2017. – №1. – С.5–14.
13. Леонтьев Д.А. О некоторых аспектах проблемы «культура и личность» // Культурно-историческая психология. — 2013. — № 1. — С. 22–30.
14. Палфри Дж., Гассер У. Дети цифровой эры. — М.: Эксмо, 2011. — 368 с.
15. Пронина Е.Е. «Живой текст»: четыре стиливых признака Net-мышления // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2011. – № 6. – С. 74–80.
16. Семеновских Т.В. «Клипное мышление» – феномен современности // Оптимальные коммуникации (ОК): Эпистемический ресурс Академии медиаиндустрии и кафедры теории и практики общественной связности РГГУ – Режим доступа: <http://jarki.ru/wpress/2013/02/18/3208/>(дата обращения: 10.05.2013).
17. Смолл Г., Ворган Г. Мозг онлайн. — М.: КоЛибри, 2011. — 352 с.
18. Тарасенко В.В. Человек кликающий: фрактальные метаморфозы // Информационное общество. – 1999. – №1. – С. 43.

19. Трофимова Г.Н. Языковой вкус Интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты. – М.: Изд-во РУДН, 2016. – 380 с.
20. Цымбаленко С.Б., Шариков А.В., Майорова-Щеглова С.А., Макеев П.Л. Влияние интернета на российских подростков и юношество в контексте развития российского информационного пространства: Результаты социологического исследования. — М., 2015. — URL: <http://www.oprf.ru/press/news/2012/newssitem/20132> (дата обращения 04.06.2015).
21. Эко У. Утраченная уютность частной жизни // Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ. — М.: Эксмо, 2017. — 592 с.

Допоміжна

1. Авербух Н.В. Психологические аспекты феномена присутствия в виртуальной среде // Вопросы психологии. 2010. № 5. С. 105–113.
2. Войскунский А.Е., Селисская М.А. Система реальностей: психология и технология // Вопросы философии. 2015. № 11. С. 119–130.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. М.: Политиздат, 1977. С. 235–302.
4. Маклюэн Г.М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Пер. с англ. В.Г. Николаева. 3-е изд. М.: Гиперборей, 2014. 462 с.
5. Шукова Г.В. Интенсивность цифрового опыта и возрастные особенности когнитивных процессов // Психологические исследования. – Т. 6. – 2013. – № 27. – С. 6. – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n27/784-shukova27.html>

4. Інформаційні ресурси

1. Бібліотека МНУ імені В.О.Сухомлинського
2. Електронний ресурс (кафедра психології)
3. Інтернет: <http://www.psychologies.ru>
5. Інтернет ресурс: <http://www.twirpx.com>
6. Портал психологических изданий PsyJournals.ru — http://psyjournals.ru/exp/2015/n1/75584_full.shtml [Виртуальные миры: анализ содержания психологических эффектов аватар-опосредованной деятельности - Экспериментальная психология - 2015. Том. 8, № 1]

5.Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік.

6.Засоби діагностики успішності навчання: контрольна робота (КР), поточне опитування, тестування.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра психології**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор із науково-педагогічної роботи

_____ О.А. Кузнецова

«27» серпня 2019 р.

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНИ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ**

Ступінь бакалавра

Галузь знань 05 Соціально-поведінкові науки

спеціальність 053 «Психологія»

Освітня програма Психологія

2019 – 2020 навчальний рік

Розробник: Чугуєва Інна Євгенівна, доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук _____ (Чугуєва І.Є.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри психології

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Завідувач кафедри _____ (Савенкова І.І.)

«27» серпня 2019 р.

1. Опис навчальної дисципліни
Денна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 05 соціальні та поведінкові науки	Вибіркова
	Спеціальність 053 Психологія	
Загальна кількість годин 150	Освітня програма Психологія	Рік підготовки:
		4
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи студента -6	Ступінь бакалавра	Семестр
		8
		Лекції
		12
		Практичні
		38
		Лабораторні
		Самостійна робота
		100
		Вид контролю: залік

Мова викладання - українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання 50 год. – аудиторні заняття, 100 – год. самостійна робота.(33% - 67%)

Заочна форма навчання

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів – 5	Галузь знань 05 соціальні та поведінкові науки	Вибіркова
	Спеціальність 053 Психологія	
Загальна кількість годин 150	Освітня програма Психологія	Рік підготовки:
		5
		Семестр
		9
		Лекції
		4
		Практичні
		8
		Лабораторні
		Самостійна робота
		138
		Вид контролю: залік

Мова викладання - українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить: для заочної форми навчання – 12 год. – аудиторні заняття, 138 год. – самостійна робота.(8% - 92%)

2. Мета, завдання та очікувані результати вивчення навчальної дисципліни

Мета курсу: сформувати у студента правильне, наукове розуміння нероздільної множини факторів впливу віртуального середовища на людину у координатах: індивід, особистість, індивідуальність; ознайомити студентів з особливостями спілкування, діяльності, взаємодії, комунікації у віртуальному просторі. Знайомство з різними видами існування людини у світі віртуальності сприяє формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки у віртуальному просторі. Завдяки знанню основних ефектів виникаючих у віртуальній реальності, майбутній психолог одержить можливість краще уявити собі причини виникнення негативних наслідків цих впливів. Це дозволить йому більш професійно допомагати вирішувати проблеми, які зумовлені активністю людини у віртуальному просторі.

Завдання курсу:

- студенти мають засвоїти основні поняття, принципи та положення психології віртуального простору;
- оволодіти знаннями щодо факторів впливу віртуального середовища на формування особистості;
- засвоїти головні підходи до формуванню правильного ставлення до різних варіантів поведінки людини у віртуальному просторі;
- навчити студентів застосовувати набуті знання у процесі власного особистісного і професійного розвитку, а також у практичній професійній діяльності.

Передумови для вивчення дисципліни: знання провідних принципів, законів психології, психологічних явищ і процесів, теоретичних напрямів і практичного інструментарію сучасної психології.

Навчальна дисципліна складається з 5 кредитів.

Очікувані результати навчання: застосування набутих компетентностей у процесі власного особистісного і професійного розвитку, а також у практичній професійній діяльності.

У результаті вивчення курсу студент опановує такі компетентності:

I. Загальнопредметні:

- здатність до аналізу та синтезу на основі логічних аргументів та перевірених фактів.
- здатність до гнучкого мислення, відкритість до застосування психологічних знань та компетентностей у широкому діапазоні можливих місць роботи та у повсякденному житті.
- здатність виконувати завдання в групі під керівництвом лідера, подібні навички, що демонструють здатність до врахування строгих вимог дисципліни, планування та управління часом.
- здатність до ефективного комунікування та до представлення складної комплексної інформації у стислій формі усно та письмово, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології. Працювати з іншими в мультидисциплінарному та мультинаціональному середовищі.
- дотримання етичних принципів як з погляду професійної чесності, так і з погляду розуміння можливого впливу досягнень психології на соціальну сферу.

II. Фахові:

- здатність орієнтуватися в основних категоріях та принципах дослідження психологічних явищ у віртуальному просторі;
- здатність виявляти соціально-психологічні передуми виникнення віртуального спілкування, взаємодії, діяльності та комунікації, перспективи їх розвитку;
- здатність застосовувати головні теорії та концепції, які розкривають природу психологічних явищ у віртуальному просторі;

- здатність розуміти соціально-психологічні особливості функціонування віртуальної індивідуальної та масової свідомості і поведінки;
- здатність аналізувати особливості впливу на поведінку та свідомість з боку віртуального простору;
- здатність оцінювати ситуації формування і розвитку ефектів віртуального простору;
- здатність прийняття адекватного рішення в конкретній ситуації взаємодії віртуальності і особистості;
- здійснення діяльності з мінімізації негативних впливів віртуального простору.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Феномен віртуального простору.

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

Основні поняття віртуальної психології. Загальне коло проблем, які вивчає навчальна дисципліна.

Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.

Особистість у віртуальному просторі, вплив віртуального простору на особистість.

Кредит 2. Спілкування у віртуальному просторі

Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.

Фактори взаємодії людини і віртуального простору, віртуальність як простір потенціальної небезпеки.

Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.

Види спілкування у віртуальному просторі. Агенти спілкування, форми і засоби віртуального спілкування.

Кредит 3. Діяльність у віртуальному просторі

Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі.

Комунікація у віртуальному просторі, її форми, засоби, особливості.

Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.

Сучасний професійний простір і віртуальність. Сучасні фахівці, віртуальна професійна діяльність.

Кредит 4. Розвиток особистості і віртуальний простір

Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі

Поняття про психологічні ефекти віртуального простору. Класифікація і види ефектів віртуальності.

Кредит 5. Психологічні ефекти впливу віртуального простору на особистість

Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.

Вплив віртуальності на особистість. Види ефектів впливу на особистість у віртуальному просторі.

Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі.

Форми і види девіацій у віртуальному просторі. Залежність, деструктивність, делінквентність в умовах віртуального простору.

4. Структура навчальної дисципліни
Денна форма навчання

Назви тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
	го:	ДФН				
	ДФН	л е	п р	л а	і н	ср
	ЗФН					
Кредит 1	30		4	8		18
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	15		2	4		9
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	15		2	4		9
Кредит 2	30		4	8		18
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	15		2	4		9
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	15		2	4		9
Кредит 3	30		4	8		18
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	15		2	4		9
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	15		2	4		9
Кредит 4	30			4		26
Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	30			4		26
Кредит 5	30			10		20
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	15			4		11
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	15			6		9
<i>Усього годин :</i>	150		12	38		100

Заочна форма навчання

Назви тем	Кількість годин					
	Усього: ЗФН	у тому числі				
		ЗФН				
	л е	п р	л а	і н	ср	
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1	30	4				26
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	15	2				13
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	15	2				13
Кредит 2	30					30
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	15					15
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	15					15
Кредит 3	30		2			28
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	15					15
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	15		2			13
Кредит 4	30		2			28
Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	30		2			28
Кредит 5	30		4			26
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	15		2			13
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	15		2			13
<i>Усього годин :</i>	150	4	8			138

5. Теми лекцій
Денна форма навчання

Тема лекції	години
Кредит 1	
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	2
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	2
Кредит 2	
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	2
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	2
Кредит 3	
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	2
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	2
<i>Всього</i>	12

Теми лекцій
Заочна форма навчання

Тема заняття	години
Кредит 1	
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	2
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	2
<i>Всього</i>	4

6. Теми практичних занять
Денна форма навчання

Тема заняття	години
Кредит 1	
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	4
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	4
Кредит 2	
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	4
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	4
Кредит 3	
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	4
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	4
Кредит 4	
Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	4
Кредит 5	
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	4
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	6
<i>Всього</i>	38

Теми практичних занять
Заочна форма навчання

Тема заняття	години
Кредит 4	
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	2

Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	2
Кредит 5	
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	2
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	2
<i>Всього:</i>	8

7. Самостійна робота
Денна форма навчання

Тема	години
Кредит 1	
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	9
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	9
Кредит 2	
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	9
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	9
Кредит 3	
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	9
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	9
Кредит 4	
Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	26
Кредит 5	
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	11
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	9
<i>Всього</i>	100

Самостійна робота
Заочна форма навчання

Тема	години
Кредит 1	
Тема 1. Вступ до віртуальної психології.	13
Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.	13
Кредит 2	
Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.	15
Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.	15
Кредит 3	
Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі	15
Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.	13
Кредит 4	
Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі	28
Кредит 5	
Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.	13
Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі	13
<i>Всього:</i>	138

8. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинг студента з дисципліни визначається за 100-бальною шкалою.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 5 кредитів.

Накопичені бали за кредитами і темами									
Кр1		Кр2		Кр3		Кр4	Кр5		Бали
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	
50	50	50	50	50	50	100	50	50	500/ 100

Форми поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять; має на меті перевірку рівня підготовки студентів до виконання конкретної роботи. Види поточного контролю: усне та письмове опитування, тестування.

Підсумковий контроль здійснюється з метою оцінки результатів навчання студента. Вид підсумкового контролю: контрольна робота, залік.

Контрольна робота (КР) є обов'язковою складовою підсумкового контролю навчальних досягнень студентів. Виконання студентами КР спрямоване на всебічну і комплексну перевірку обсягу, рівня та якості засвоєння ними всього навчального матеріалу.

Залік – вид підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння студентом навчального матеріалу на підставі виконання ним певних типів робіт на практичних заняттях, у процесі самостійної роботи, контрольних робіт, виконання тестових завдань.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

“відмінно” – студент демонструє повні і глибокі знання навчального матеріалу, достовірний рівень розвитку умінь та навичок, правильне й обґрунтоване формулювання практичних висновків, уміння приймати необхідні рішення в нестандартних ситуаціях, вільне володіння науковими термінами, аналізує причинно-наслідкові зв'язки;

“дуже добре”- студент демонструє повні знання навчального матеріалу, допускає незначні пропуски матеріалу, вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань, у деяких випадках нечітко формулює правильні відповіді;

“добре” – студент демонструє повні знання навчального матеріалу, але допускає незначні пропуски фактичного матеріалу, вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань, у деяких випадках нечітко формулює загалом правильні відповіді, допускає окремі несуттєві помилки та неточності;

“достатньо” – студент володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, не завжди вміє інтегровано застосувати набуті знання для аналізу конкретних ситуацій, нечітко;

“задовільно” – студент не володіє достатнім рівнем необхідних знань, умінь, навичок, науковими термінами.

Кількість балів у кінці семестру повинна складати від 250 до 500 балів (за 5 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

9. Засоби дігностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

10. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання; проблемне навчання, робота з додатковими джерелами, порівняльний аналіз, обговорення, дискусія, диспут.

11. Рекомендована література

Базова

22. Барон Н.С. Люди, в которых мы превращаемся: цена постоянного нахождения на связи // Информационное общество. – 2010. – №5. – С.20.
23. Белинская Е.П. Язык Интернет-коммуникации и социолингвистическая ситуация современности // Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования. – Т. 1. – 2011. – № 10. – С. 6.
24. Войскунский А. Е. Психологическая наука в исследовании Интернета // Технологии информационного общества - Интернет и современное общество: Материалы Всероссийской объединенной конференции. Санкт-Петербург, 20-24 ноября 2015 г. СПб.; 2015. 292 с.
25. Годик Ю.О. «Цифровое поколение» и новые медиа // Медиаскоп: Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ. – 2011. – №2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/838> (дата обращения: 10.05.2013).
26. Гол Дж. Онлайн-журналистика. — Київ: К. І. С., 2015. — 344 с.
27. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. — 2011. — № 2. — С. 58–76.
28. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. — 2011. — № 2. — С. 71–72.
29. Загидуллина М.В. Информационное общество в контексте Net-мышления // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – 2012. – № 5. – С. 48–51.
30. Зубрилин А. А. Интернет: технологический и социальный аспекты // Информатика и образование. 2010. № 7. С. 53-62.
31. Карр Н. Пустьшка: Что Интернет делает с нашими мозгами. – СПб.: Бест Бизнес Букс, 2012. – 253 с.
32. Колин К.К. Информационная антропология: поколение Next и новая угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.33.
33. Кравченко А.В. Гипотеза Сепира-Уорфа в контексте биологии познания // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2017. – №1. – С.5–14.
34. Леонтьев Д.А. О некоторых аспектах проблемы «культура и личность» // Культурно-историческая психология. — 2013. — № 1. — С. 22–30.
35. Палфри Дж., Гассер У. Дети цифровой эры. — М.: Эксмо, 2011. — 368 с.
36. Пронина Е.Е. «Живой текст»: четыре стилевых признака Net-мышления // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. – 2011. – № 6. – С. 74–80.
37. Семеновских Т.В. «Клипное мышление» – феномен современности // Оптимальные коммуникации (ОК): Эпистемический ресурс Академии медиаиндустрии и кафедры теории и практики общественной связности РГГУ – Режим доступа: <http://jarki.ru/wpress/2013/02/18/3208/>(дата обращения: 10.05.2013).
38. Смолл Г., Ворган Г. Мозг онлайн. — М.: КоЛибри, 2011. — 352 с.

39. Тарасенко В.В. Человек кликающий: фрактальные метаморфозы // Информационное общество. – 1999. – №1. – С. 43.
40. Трофимова Г.Н. Языковой вкус Интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты. – М.: Изд-во РУДН, 2016. – 380 с.
41. Цымбаленко С.Б., Шариков А.В., Майорова-Щеглова С.А., Макеев П.Л. Влияние интернета на российских подростков и юношество в контексте развития российского информационного пространства: Результаты социологического исследования. — М., 2015. — URL: <http://www.oprf.ru/press/news/2012/newsitem/20132> (дата обращения 04.06.2015).
42. Эко У. Утраченная укромность частной жизни // Эко У. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ. — М.: Эксмо, 2017. — 592 с.

Допоміжна

6. *Авербух Н.В.* Психологические аспекты феномена присутствия в виртуальной среде // Вопросы психологии. 2010. № 5. С. 105–113.
7. *Войскунский А.Е., Селисская М.А.* Система реальностей: психология и технология // Вопросы философии. 2015. № 11. С. 119–130.
8. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд. М.: Политиздат, 1977. С. 235–302.
9. *Маклюэн Г.М.* Понимание медиа: внешние расширения человека / Пер. с англ. В.Г. Николаева. 3-е изд. М.: Гиперборей, 2014. 462 с.
10. *Шукова Г.В.* Интенсивность цифрового опыта и возрастные особенности когнитивных процессов // Психологические исследования. – Т. 6. – 2013. – № 27. – С. 6. – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2013v6n27/784-shukova27.html>

12. Інформаційні ресурси

1. Бібліотека МНУ імені В.О.Сухомлинського
2. Електронний ресурс (кафедра психології)
3. Інтернет: <http://www.psychologies.ru>
5. Інтернет ресурс: <http://www.twirpx.com>
6. Портал психологических изданий PsyJournals.ru — http://psyjournals.ru/exp/2015/n1/75584_full.shtml [Виртуальные миры: анализ содержания психологических эффектов аватар-опосредованной деятельности - Экспериментальная психология - 2015. Том. 8, № 1]

Тести

1. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому люди спілкуються переважно за допомогою тексту
  - а) зрівняння статусів
  - б) множинність особистості
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) необмеженість контактів
2. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому люди можуть використовувати різні «аватари» у різних мережевих спільнотах
  - а) зрівняння статусів
  - б) множинність особистості
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) необмеженість контактів
3. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому люди можуть спілкуватися анонімно
  - а) зрівняння статусів
  - б) множинність особистості
  - в) розкутість
  - г) необмеженість контактів
4. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, у ньому кожен має рівні можливості у самовираженні, незалежно від раси, статі, матеріальних статків
  - а) зрівняння статусів
  - б) множинність особистості
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) необмеженість контактів
5. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому збільшується ситуативний час на відповідь співрозмовнику
  - а) розтягування часу
  - б) множинність особистості
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) конденсація часу
6. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому відбуваються постійні швидкі зміни
  - а) зрівняння статусів
  - б) множинність особистості
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) необмеженість контактів
7. Який ефект віртуального простору спостерігається коли людина відчуває фрустрацію у разі недоступності інтернету
  - а) чорна діра
  - б) зрівняння статусів
  - в) обмеженість сенсорного переживання
  - г) чорна маска

8. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що усі інтеракції між співрозмовниками засновані на документах за допомогою тексту

- а) чорна діра
- б) фіксації
- в) обмеженість сенсорного переживання
- г) чорна маска

9. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що в ньому люди можуть бути відвертими, але при цьому не виявляти себе

- а) ідентифікація
- б) множинність особистості
- в) дезінгібіція
- г) дезінформація

10. Який ефект віртуального простору пов'язаний з тим, що інша людина сприймається як персонаж власного інтрапсихічного світу

- а) сприймання тексту як внутрішнього мовлення
- б) сприймання особистості через її «аватар»
- в) обмеженість сенсорного переживання
- г) необмеженість контактів

14. Основні поняття «Психологічні проблеми людини у віртуальному просторі»

Психологічні ефекти віртуального простору

1. Обмежене сенсорне переживання – сприймання через комбінацію візуального та аудіального каналів сприйняття (у випадку відео-конференції), а в інших випадках через друкований текст збіднює психологічний контакт між людьми.
2. Ідентифікація і множина особистості, анонімність – можливість обирати для себе іншу особистість, з якою ідентифікуватись під час спілкування у віртуальному просторі, можливість в різних комунікаціях обирати інший віртуальний образ, можливість не ідентифікуватися особисто.
3. Зрівняння статусів – «Мережева демократія» - У віртуальному просторі вирішальними щодо впливу виступають не расові, економічні, гендерні, соціальні, статусні позиції а комунікаторські здібності, володіння письмовою мовою, наполегливість, сутність думок і технологічні навички.
4. Розмивання просторових меж – географічна відстань від респондента не має значення, має значення знання мови і готовність до комунікації. Це легке подолання просторових меж робить легким процес групування за інтересами, поглядами тощо.
5. Розтягування і конденсація часу – у віртуальному просторі ситуативний час (час на відповідь респонденту) розтягується, оскільки можна дати відповідь пізніше ніж у безпосередній комунікації. Стрімка зміна у віртуальному просторі (образи, інтерфейси, програми, можливості, інформації) конденсує час (робить більш насиченим)/
6. Необмежена доступність контактів – у віртуальному просторі можливість контактувати з людьми майже необмежена порівняно з реальністю, що дає відчуття необмеженого вибору альтернатив, але з багато чисельних можливостей для контактів людина обирає за певними уподобаннями і перевагами, орієнтуючись на свої усвідомлені та неусвідомлені мотиви.
7. Постійна фіксація – усі акти діяльності і спілкування у віртуальному просторі фіксуються (електронна пошта, чат-сесії, сторінки у мережах) – документуються, що дає можливість їх використовувати пізніше для різних цілей. Також сучасні телекомунікаційні технології фіксують людину, її місце знаходження (простір) і час, обмежуючи особистісну свободу.
8. Альтернативні світи, або світи що сняться – це феномен, який пов'язаний з комп'ютерною та інтернет-залежністю, які засновані на привабливості надреальності

- (легкість дій, сюрреалістичність образів, містичність відчуття поєднання свідомості з свідомістю інших людей тощо).
9. Відчуття чорної діри – виникає коли віртуальний простір стає недоступним (маркер залежності), діяльність дезорганізується, виникають симптоми: дратівливість, конфліктність, невпевненість, тривожність, адаптивність ускладнена.
  10. Аватаропосередкована діяльність – це діяльність, яка здійснюється у віртуальному просторі за допомогою замісника, ким управляє людина (віртуальний герой, персонаж в іграх, роботизовані антропоморфні продукти (аватари). Також – це образ, який людина використовує у якості само презентації себе у соціальних мережах.
  11. Ефект присутності – відчуття, яке виникає у віртуальному просторі, коли людина відчуває себе у певному місці, часі, обставинах, умовах – це ілюзія перебування, коли віртуальні об'єкти сприймаються як реальні.
  12. Аватар-опосередкована присутність – це відчуття себе присутнім у певному просторі опосередковано через аватар, у просторі комп'ютерної гри, у віртуальній реальності, у реальних агресивних середовищах (космос, військові або техногенні середовища).
  13. Ментальна присутність – ефект характерний для стратегічних відеоігор, де користувач керує множиною об'єктів (юнітів).
  14. Візуальна присутність – сприймання себе, або когось у віртуальному тілі.
  15. Імагінальна присутність – сприймання чогось в уявному середовищі, уві сні, у галюцинації, у мріях.
  16. Самоприсутність – сприймання присутності себе в іншому місці, наприклад, у віртуальних подорожах.
  17. Соціальна присутність – сприймання міжособистісного характеру взаємодії у опосередкованій комунікації, яке виникає внаслідок вияву особистісних рис респондентів.
  18. Співприсутність (спільна присутність) – сприймання міжособистісного характеру взаємодії при аватар-опосередкованій комунікації в умовах присутності декількох аватарів в зоні інтеракції і сприйняття аватарів партнерів як тіл партнерів. Цей ефект виникає на основі соціальної присутності, відрізняється від нього відчуттям тілесної присутності у спільному просторі.
  19. Телеприсутність – сприйняття чогось або когось в іншому місці простору.
  20. Фізична присутність – сприймання чогось або когось у фізичному тілі, ефект 3-D графіки.
  21. Ефект присутності обумовлений дією психічного механізму контролю над станом навколишнього середовища на предмет виникнення небезпеки.
  22. Ефект занурення (іммерсії) – глибоке включення у якийсь вид діяльності, інтерес, у віртуальному просторі, це стан, при якому незалежно від сприймання себе у місці знаходження фізичного тіла має місце сприйняття поблизу іншого середовища (віртуального) Природним є стан занурення одразу у два середовища – фізичне і віртуальне, коли спостерігаємо віртуальний простір через монітор. Ефект занурення пов'язаний з психічним процесом уваги, її зосередження, концентрацію, стійкістю, часто з після довільною увагою.
  23. Середовище занурення повинно забезпечувати безперервний потік стимулів різної модальності і емоційних переживань.
  24. Ефект злиття – людина розглядає і сприймає аватар як частину себе, тут проявляється неусвідомлений контроль особистісного простору.
  25. Ефект Протея проявляється при систематичному аватар-опосередкованому спілкуванні, коли особливості образу аватара впливають на міжособистісне спілкування користувача.
  26. Ефект прискорення – відображує швидкоплинність і мінливість віртуальних територій, а з іншого боку закріплення в особистості користувача значущості

- віртуальних атрибутів: репутація, статус, відносини, самі віртуальні території сприймаються як місце проживання.
27. Ефект прискорення - робить користувача вразливим перед зловживаннями з боку кампаній, які надають послуги доступу до віртуальних територій, тому що користувачі вимушені давати згоду з будь-якими змінами умов доступу.
  28. Крнфабуляція – різновид викривлення інформації, коли про неї розказує користувач (додавання неіснуючих деталей, приховування частини інформації, заповнення лакун хибними подіями тощо), події у віртуальному світі виглядають більш привабливими і такими фіксуються у свідомості користувача.
  29. Сутність конфабуляції полягає у реконструктивному механізмі пам'яті.
  30. Ефект надздібності – виникає при тривалій і систематичній аватар-опосередкованій діяльності (наприклад ігровій), спілкуванні, а також у дітей які при надмірному сприйманні віртуальних і візуальних (анімаційних) образів (персонажів), виникає неусвідомлене змішування властивостей реального користувача і аватара. Особливі можливості аватара сприймаються як норма, тобто повинні бути присутніми у фізичного тіла.
  31. Інкарнація – неусвідомлений перенос на аватар властивостей користувача і навпаки, це проявляється у аватар-опосередкованій діяльності від першої особи «Я», а партнер називається «ТІ», а також виникнення почуття провини, стида, коли користувач здійснює татуйовані, неетичні вчинки.
  32. Інкарнацію зумовлює те що у опосередкований досвід у віртуальному середовищі несвідоме сприймає як неопосередкований .
  33. Інкарнація - Аватари представляють особистість їх операторів у віртуальному середовищі так, як представляють реальні особистості у соціумі, це забезпечується механізмом необхідності постійного неусвідомленого контролю над власною поведінкою та сенсорно-моторна система контролю середовища навколо аватара.
  34. Інкарнація - Роздвоєння фокусів контролю над поведінкою і середовищем призводить до того, що на несвідомому рівні аватар сприймається як дублікат фізичного тіла.
  35. Інкарнація – включення у аватар-опосередковане спілкування неусвідомлених механізмів формування симпатій і антипатій за зовнішніми ознаками аватара.
  36. Дезінгібіція – ефект віртуально спілкування, який проявляється у поєднанні протилежних тенденцій: приховування власної особи за аватаром, або анонімність і водночас відверте розкриття перед віртуальною спільнотою власних бажань, думок, ставлень, відносин, інтимних аспектів тощо.
  37. Асинхронність – можливість у процесі віртуального спілкування давати відстрочену відповідь респонденту (час на міркування), який відсутній у безпосередньому спілкуванні.
  38. Асинхронність посилює дезінгібіцію.
  39. Ефект інтрапсихічного сприйняття – виникає у віртуальному спілкуванні, коли читання чужого тексту сприймається як внутрішнє мовлення.
  40. Поняття «віртуальна реальність» увів в 1984 р. Джорж Ланье – це іммерсивна, інтерактивна імітація реалістичних або уявних середовищ, ілюзорний світ, з яким взаємодіє людина.
  41. Термін «віртуальна реальність» з 1989 р. означає штучний 3-х мірний простір, який створений за допомогою комп'ютера .
  42. Кіберпростір – це електронна мережа, у якій існують віртуальні реальності.
  43. У 1985 р. Уільям Гібсон в науково-фантастичному романі «Нейромантик» описав кіберпростір як єдину і узгоджену галуцинацію мільярдів людей – це глобальне віртуальне середовище для багатьох чисельних користувачів.
  44. Віртуальний простір – це сфера діяльності, у якій взаємодія опосередковується електронними носіями інформації.

45. Використання аватара дозволяє класифікувати віртуальний простір як сценічний, де людина виступає об'єктом.
46. Властивості віртуального простору: 1) породжується активністю іншої реальності, 2) актуальність – існує тільки «тут і зараз», 3) автономність – має свій час, закони, територію, 4) інтерактивність – може взаємодіяти з іншими реальностями.
47. У термінології психоаналізу «віртуальний простір» виступає як «проміжний простір», який розширює внутрішній психічний світ людини і відображує її інтереси, смаки, комплекси, мотиви, прагнення тощо.
48. Віртуальна психологія – це галузь психології, яка вивчає взаємозв'язки психологічних феноменів і сфер діяльності, де взаємодія опосередкована електронними носіями інформації, які виникають у віртуальній реальності і породжуються нею.
49. Об'єкт віртуальної психології – окремі особистості, соціальні групи, які виступають об'єктами і суб'єктами віртуального простору.
50. Предмет віртуальної психології – психологічні характеристики особистості у віртуальному просторі: стереотипи, установки, ефекти тощо, особливості діяльності, а також освіта і виховання, опосередковане електронними носіями інформації.
51. Віртуальна психологія як галузь науки вивчає поведінку людини і суспільства у вимірах віртуального простору, як навчальна дисципліна, вона пов'язана з філософією, психологією, соціологією, кібернетикою.
52. Предметні сфери віртуальної психології: 1) спостереження за діяльністю у віртуальному просторі, 2) рефлексія людини і суспільства на віртуальний простір, 3) віртуальна ергономіка.

Предметні сфери віртуальної психології

Предмет віртуальної психології

Віртуальна психологія

Об'єкт віртуальної психології

Віртуальна психологія

«віртуальний простір»

Властивості віртуального простору

Використання аватара

Віртуальний простір

Кіберпростір

Кіберпростір

Термін «віртуальна реальність»

Поняття «віртуальна реальність»

Ефект інтрапсихічного сприйняття

Асинхронність

Дезінгібіція

Інкарнація

Ефект над здібності

Сутність конфабуляції

Крифабуляція

Ефект прискорення

Розмивання просторових меж
Розтягування і конденсація часу
Необмежена доступність контактів
Постійна фіксація
Альтернативні світи, або світи що сняться
Відчуття чорної діри
Аватаропосередкована діяльність
Ефект присутності
Аватар-опосередкована присутність
Ментальна присутність
Візуальна присутність
Імагінальна присутність
Самоприсутність
Соціальна присутність
Співприсутність
Телеприсутність
Фізична присутність
Ефект присутності обумовлений
Ефект занурення (іммерсії)
Середовище занурення
Ефект злиття
Ефект Протея
Ефект прискорення
Крифабуляція

10. Інструктивно-методичні матеріали до практичних занять.

Практичне заняття 1

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

Мета: Розкрити зміст, предмет, задачі віртуальної психології, як сучасної наукової галузі. Розкрити основні поняття віртуальної психології.

План роботи (питання для опрацювання):

1. Віртуальна психологія як напрям сучасного наукового знання
2. Феномени, які вивчає віртуальна психологія
3. Віртуальний простір.

Практичні завдання

1. Скласти розгорнуту схему проблем, з якими стикається людина у віртуальному просторі

Рекомендована література

43. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Иностранная литература, 1958. 280 с.
44. Кочетов А. Н. Влияние Интернета на развитие общества // Информационное общество, 1999. Вып. 5. С. 43-48.
45. Немеш О.М. Интернет-технології в психологічній практиці : посібник. – К : Видавничий Дім «Слово». – 2014. – 256с.
46. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М.: «Аграф» . – 2000. – 432 с.

Практичне заняття 2

Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.

Мета: Розкрити психологічні особливості процесу спілкування у віртуальному просторі

План роботи (питання для опрацювання):

1. Психологічні особливості спілкування у віртуальному просторі
2. Психологічні ефекти, які виникають в процесі спілкування у віртуальному просторі.

Практичні завдання

Розкрити психологічні особливості спілкування у віртуальному просторі підлітків, жінок, чоловіків.

Рекомендована література

1. Вейс Р.С. Вопросы изучения одиночества // Лабиринты одиночества: Сб. статей. — М.: Прогресс, 1989. — С. 114–128.
2. Войскунский А. Е. Психологическая наука в исследовании Интернета // Технологии информационного общества - Интернет и современное общество: Материалы Всероссийской объединенной конференции. Санкт-Петербург, 20-24 ноября 2000 г. СПб.; 2000. 292 с.
3. Гиренок Ф.И. Метафизика пата: Косноязычие усталого человека. – М: Лабиринт, 1995. – С.123.
4. Немеш О.М. Интернет-технології в психологічній практиці : посібник. – К : Видавничий Дім «Слово». – 2014. – 256с.

Практичне заняття 3

Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі

Мета: Розкрити психологічні особливості процесу спілкування у віртуальному просторі

План роботи (питання для опрацювання):

1. Комунікація як процес у віртуальному просторі
2. Психологічні особливості комунікації у віртуальному просторі

Практичні завдання

Розробити правила ефективної комунікації у віртуальному просторі

Рекомендована література

1. Белинская Е.П. Язык Интернет-коммуникации и социолингвистическая ситуация современности // Современная социальная психология: теоретические подходы и прикладные исследования. – Т. 1. – 2011. – № 10. – С. 6.
2. Годик Ю.О. «Цифровое поколение» и новые медиа // Медиаскоп: Электронный научный журнал Факультета журналистики МГУ. – 2011. – №2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/838> (дата обращения: 10.05.2013).
3. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. — 2011. — № 2. — С. 58–76.
4. Еляков А.Д. Благо и зло: жгучий парадокс Интернета // Философия и общество. – 2011. – № 2. – С. 71–72.
5. Загидуллина М.В. Информационное общество в контексте Net-мышления // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – 2012. – № 5. – С. 48–51.
6. Зубрилин А. А. Интернет: технологический и социальный аспекты // Информатика и образование. 2001. № 7. С. 53-62.

Практичне заняття 4

Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі.

Мета: Розкрити психологічні особливості професійної діяльності у віртуальному просторі.

План роботи (питання для опрацювання):

1. Психологічні особливості діяльності у віртуальному просторі
2. Психологічні особливості праці у віртуальному просторі

Практичні завдання

Скласти психологічний портрет працівника у віртуальному просторі (фрілансера, фахівця з комп'ютерних технологій, віртуального менеджера, віртуального консультанта)

Рекомендована література

1. Барон Н.С. Люди, в которых мы превращаемся: цена постоянного нахождения на связи // Информационное общество. – 2010. – №5. – С.20.
2. Гол Дж. Онлайн-журналистика. — Київ: К. І. С., 2005. — 344 с.
3. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М.: «Аграф» . – 2000. – 432 с.
4. Немеш О.М. Интернет-технології в психологічній практиці : посібник. – К : Видавничий Дім «Слово». – 2014. – 256с.

Практичне заняття 5

Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі

Мета: Розкрити психологічні ефекти сприймання часу, простору, інформації у віртуальному просторі

План роботи (питання для опрацювання):

1. Ефекти сприймання часу у віртуальному просторі
2. Ефекти сприймання простору і віртуальності
3. Ефекти сприймання інформації у віртуальному просторі

Практичні завдання

Проаналізувати психологічне підґрунтя ефектів сприймання у віртуальному просторі.

Рекомендована література

1. Загидуллина М.В. Информационное общество в контексте Net-мышления // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – 2012. – № 5. – С. 48–51.
2. Зубрилин А. А. Интернет: технологический и социальный аспекты // Информатика и образование. 2001. № 7. С. 53-62.
3. Карр Н. Пустьшка: Что Интернет делает с нашими мозгами. – СПб.: Бест Бизнес Букс, 2012. – 253 с.

4. Колин К.К. Информационная антропология: поколение Next и новая угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.33.

Практичне заняття 6

Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.

Мета: Розкрити психологічні ефекти, які виникають на рівні особистості у віртуальному просторі

План роботи (питання для опрацювання):

1. Особливості міжособистісного сприймання у віртуальному просторі
2. Ефекти сприймання особистості у віртуальному просторі

Практичні завдання

Проаналізувати психологічне підґрунтя ефектів на рівні особистості у віртуальному просторі (ефекти міжособистісного сприймання, ефекти самопрезентації, ефекти міжособистісної взаємодії)

Рекомендована література

1. Колин К.К. Информационная антропология: поколение Next и новая угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.33.
2. Леонтьев Д.А. О некоторых аспектах проблемы «культура и личность» // Культурно-историческая психология. — 2013. — № 1. — С. 22–30.
3. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М.: «Аграф» . – 2000. – 432 с.
4. Немеш О.М. Інтернет-технології в психологічній практиці : посібник. – К : Видавничий Дім «Слово». – 2014. – 256с.
5. Палфри Дж., Гассер У. Дети цифровой эры. — М.: Эксмо, 2011. — 368 с.

Практичне заняття 7

Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі

Мета: Розкрити види і форми девіантної поведінки, які з'являються і проявляються у віртуальному просторі

План роботи (питання для опрацювання):

1. Види залежної поведінки у віртуальному просторі
1. Ігроманія
2. Залежність від віртуального спілкування
3. Залежність від інтернету
4. Інформаційна залежність
5. Хакерство
6. Правопорушення у віртуальному просторі
7. Терористична та екстремістська діяльність у віртуальному просторі

Практичні завдання

Скласти рекомендації щодо безпечного користування послугами віртуального простору

Рекомендована література

1. Зубрилин А. А. Интернет: технологический и социальный аспекты // Информатика и образование. 2001. № 7. С. 53-62.
2. Колин К.К. Информационная антропология: поколение Next и новая угроза психологического расслоения человечества в информационном обществе // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2011. – №4. – С.33.
3. Кочетов А. Н. Влияние Интернета на развитие общества // Информационное общество, 1999. Вып. 5. С. 43-48.

4. Носов Н.А. Виртуальная психология. – М.: «Аграф» . – 2000. – 432 с.
5. Немеш О.М. Интернет-технології в психологічній практиці : посібник. – К : Видавничий Дім «Слово». – 2014. – 256с.
6. Палфри Дж., Гассер У. Дети цифровой эры. — М.: Эксмо, 2011. — 368 с.
7. Цымбаленко С.Б., Шариков А.В., Майорова-Щеглова С.А., Макеев П.Л. Влияние интернета на российских подростков и юношество в контексте развития российского информационного пространства: Результаты социологического исследования. — М., 2012. — URL: <http://www.oprf.ru/press/news/2012/newsitem/20132> (дата обращения 04.06.2015).

Завдання

Навчальна дисципліна «Психологічні проблеми людини у віртуальному просторі»

(теми для рефератів)

1. Феномен «Хакерство» (психологічні особливості хакерів)
2. Особливості віртуального спілкування у підлітків
3. Особливості віртуального спілкування в юнацькому віці
4. Особливості віртуального спілкування в дорослому віці, гендерний аспект
5. Психологічні особливості геймерів (ігри у віртуальному просторі)
6. Психологічні симптоми інтернет-залежності (зовнішні і внутрішні)
7. Вплив віртуального простору на дітей дошкільного віку
8. Вплив віртуального простору на дітей молодшого шкільного віку
9. Вплив віртуального простору на підлітків
10. Небезпеки віртуального простору
11. Переваги віртуального простору
12. Розвивальні можливості віртуального простору
13. Тролінг у віртуальному просторі
14. Психологічні особливості блогерів
15. Рекрутинг і вербування у соціальних мережах

8. Методичні матеріали, що забезпечують самостійну роботу студентів.

- 1) Підготовка до практичних занять вимагає самостійного поглибленого вивчення теоретичних питань, аналізу і синтезу навчально-методичних матеріалів з підготовкою виступу (презентації) на практичних заняттях підготовлених матеріалів з викладом теоретичних положень та ілюстрацією прикладів;
- 2) Поглиблене вивчення теми передбачає індивідуальне дослідження актуальних проблем людини у віртуальному просторі з вивченням наукових джерел і викладом в формі доповіді / реферату (рекомендується в якості альтернативної форми підсумкового контролю);
- 3) Практичні завдання вимагають попередньої самостійної підготовки студентів, аналізу інформаційних джерел з подальшим обговоренням на практичних заняттях;
- 4) Самостійна підготовка індивідуального завдання передбачає творчий пошук, аналіз теоретичної літератури і прикладних досліджень.

Самостійна робота 1

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Феномен віртуального простору.
2. Технічний прогрес і віртуальний простір.
3. Віртуальний простір і простір психологічний.

Контрольні запитання:

1. Порівняйте поняття «віртуальний простір», «кібер-простір», «віртуальна реальність».
  2. Взаємодія в системі Людина-Комп'ютер
- Завдання для самостійної роботи:**
Скласти схему основних проблем, з якими стикається людина у віртуальному просторі

Самостійна робота 2

Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Проблеми на рівні пізнавальних процесів
2. Проблеми вікового характеру
3. Проблеми гендерного характеру

Контрольні запитання:

1. Проблеми сприймання у віртуальному просторі
2. Проблеми спілкування у віртуальному просторі
3. Проблеми діяльності у віртуальному просторі

Завдання для самостійної роботи:

Підготувати повідомлення про сучасні проблеми, які досліджуються психологами стосовно особливостей впливу на людину віртуального простору

Самостійна робота 3

Тема 3. Основні види взаємодії людини і віртуального простору. Поняття про кібербезпеку.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Кібербезпека як сучасна проблема людства
2. «Право на забуття»
3. Особиста безпека у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Правила кібербезпеки
2. Принципи кібербезпеки
3. Інформаційна культура

Завдання для самостійної роботи:

Скласти кишеньковий poradnik з кібербезпеки

Самостійна робота 4

Тема 4. Спілкування у віртуальному просторі.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Прийми і принципи спілкування у віртуальному просторі.
2. Особливості спілкування у віртуальному просторі
3. Віртуальний сленг
4. Види і форми спілкування у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Психологічні особливості спілкування у віртуальному просторі
2. Психологічні ефекти, які виникають в процесі спілкування у віртуальному просторі.

Завдання для самостійної роботи:

Зробити порівняльний аналіз спілкування у віртуальному просторі жінок і чоловіків

Самостійна робота 5

Тема 5. Комунікація у віртуальному просторі

Питання для самостійного опрацювання:

1. Інформація у віртуальному просторі

2. Пошук і сортування інформації
3. Обробка інформації у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Комунікація як процес у віртуальному просторі
2. Психологічні особливості комунікації у віртуальному просторі

Завдання для самостійної роботи:

Розробити правила ефективної комунікації у віртуальному просторі

Самостійна робота 6

Тема 6. Професійна діяльність у віртуальному просторі

Питання для самостійного опрацювання:

1. Фрілансінг
2. Фахівці з комп'ютерних технологій
3. Просування товарів і послуг у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Психологічні особливості діяльності у віртуальному просторі
2. Психологічні особливості праці у віртуальному просторі

Завдання для самостійної роботи:

Скласти психологічний портрет працівника у віртуальному просторі (на вибір студента)

Самостійна робота 7

Тема 7. Психологічні ефекти сприймання у віртуальному просторі

Питання для самостійного опрацювання:

1. Особливості сприймання часу у віртуальному просторі
2. Особливості сприймання простору і віртуальності

Контрольні запитання:

1. Ефекти сприймання у віртуальному просторі

Завдання для самостійної роботи:

Проаналізувати психологічне підґрунтя будь-якого ефекту сприймання у віртуальному просторі (на вибір студента)

Самостійна робота 8

Тема 8. Психологічні особистісні ефекти у віртуальному просторі.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Особливості міжособистісного сприймання у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Ефекти сприймання особистості у віртуальному просторі

Завдання для самостійної роботи:

Проаналізувати психологічне підґрунтя будь-якого ефекту сприймання у віртуальному просторі (на вибір студента)

Самостійна робота 9

Тема 9. Девіантна поведінка у віртуальному просторі

Питання для самостійного опрацювання:

1. Види залежної поведінки у віртуальному просторі

Контрольні запитання:

1. Ігроманія
2. Залежність від віртуального спілкування
3. Залежність від інтернету
4. Інформаційна залежність

Завдання для самостійної роботи:

Пройти опитування на виявлення ознак залежності від комп'ютера

9. Конспект лекцій з дисципліни (тизисно)

Лекція 1

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

- 1.Віртуальна психологія як напрям сучасного наукового знання
- 2.Феномени, які вивчає віртуальна психологія
- 3.Віртуальний простір.

- Феномен віртуального простору.
- Технічний прогрес і віртуальний простір.
- Віртуальний простір і простір психологічний.
- «віртуальний простір»
- «кібер-простір»
- «віртуальна реальність»
- «Інтернет-простір»
- «юзер»
- «аватар»
- Взаємодія в системі Людина-Комп'ютер
- Комп'ютерні мережі

Лекція 2

Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.

- 1.Проблеми, які виникають у людини у віртуальному просторі

- Проблеми на рівні пізнавальних процесів
- Проблеми вікового характеру
- Проблеми гендерного характеру
- Проблеми сприймання у віртуальному просторі
- Проблеми спілкування у віртуальному просторі
- Проблеми діяльності у віртуальному просторі
- Хакерство
- «треш» - віртуальне сміття
- «тролінг» - віртуальний психологічний тиск.

Лекція 3

Тема 4. Ідентичність у віртуальному просторі.

1. Особистість у віртуальному просторі
2. спілкування у віртуальному просторі
  - Прийоми спілкування у віртуальному просторі
  - Принципи спілкування у віртуальному просторі.
  - Особливості спілкування у віртуальному просторі
  - Віртуальний сленг
  - Види і форми спілкування у віртуальному просторі
  - Психологічні особливості спілкування у віртуальному просторі
  - Психологічні ефекти, які виникають в процесі спілкування у віртуальному просторі.
  - Гендерні особливості спілкування у віртуальному просторі
  - Захист інформації
  - Інформаційна безпека
  - Віртуальна комунікація і психологічний вплив

Лекція 4

Тема 5. Дитина у віртуальному просторі

1. Психологічні впливи на дитину у віртуальному просторі
2. Залежність від віртуального просторі
  - Інформація у віртуальному просторі
  - Пошук інформації
  - «Сортінг»
  - Обробка інформації у віртуальному просторі
  - Сприймання інформації у віртуальному просторі
  - Психологічні особливості комунікації у віртуальному просторі
  - Ефекти у віртуальному просторі

Лекція 1

Тема 1. Вступ до віртуальної психології.

1. Віртуальна психологія як напрям сучасного наукового знання
2. Феномени, які вивчає віртуальна психологія
3. Віртуальний простір.

Мета: Ознайомити студентів з сучасним напрямом психології – віртуальною психологією

Віртуальна психологія - новий напрям в психології, що вивчає взаємозв'язки психологічних феноменів і область діяльності, в якій взаємодія об'єктів опосередковано електронними носіями інформації. Віртуальна психологія спирається на общепсихологические методологічні принципи, використовує общепсихологическую методологію і теорію. Вона будується на цілком певному філософському базисі (віртуальна філософія), має специфічні теоретичні моделі (ідеальні об'єкти), адекватну типу теоретичних моделей схему експерименту і власну сферу практики (аретей). Базовою філософською ідеєю є ідея поліонтичності, що передбачає розгляд психіки як сукупності

онтологічно різномірних, не сводимих один до одного, реальностей. Віртуальна психологія спирається на віртуальну стан людини в період емоційного підйому - на піку натхнення, творчого підйому. Предметом віртуальної психології є система "людина-віртуальна реальність".

Історія

Цей науковий напрям виник у вісімдесяті роки ХХ століття. Родоначальником віртуальної психології вважають Н. А. Носова(1952-2002). В Інституті Гуманітарної Освіти (ИГИМО) знаходиться Центр виртуалістики, був також Центр Виртуалістики Інституту Людини РАН.(1991-2004). Дослідницька група «Виртуалістика» Інституту філософії РАН з 2005 року продовжує справу Центру виртуалістики Інституту людини РАН [1]. В 2000 р. відбулася перша наукова конференція з віртуальної психології в Росії.

Об'єкт віртуальної психології

Безліч людей (окремі особистості, соціальні групи), що виступають як об'єкти і суб'єкти віртуальних світів і кібернетичного простору.

Предмет віртуальної психології

В системі "людина-віртуальна реальність" віртуальна психологія займається такими питаннями:

- Психологічні характеристики людини в різних віртуальних світах і кібернетичних просторах;
- Стереотипи та установки людей щодо діяльності, в якій взаємодія об'єктів опосередковано електронними носіями інформації;
- Психологічна сутність цієї галузі діяльності;
- Освіта і виховання, опосередковане електронними носіями інформації;
- Поведінка людини і суспільства на стику психології, філософії, історії, соціології, кібернетики та етології.

Мета віртуальної психології підвищити засобами психології ефективність системи "людина-віртуальна реальність".

Віртуальна команда

У світі все більше робочих завдань виконуються віртуальними командами. Це група таких співробітників, які працюють через Інтернет. Вони рідко зустрічаються особисто або взагалі не знають один одного в обличчя. Як показала практика (за матеріалами дослідження 55 віртуальних команд з 15 європейських і американських транснаціональних компаній), при формуванні віртуальних команд потрібно дотримуватися певних правил, щоб забезпечити ефективність їх роботи:

1. Необхідно допомагати членам команди ближче знайомитися один з одним через соціальні мережі;

2. Віртуальні команди будуть більш ефективними, якщо кілька учасників знайомі між собою;
3. Не менше 15% команди повинні складатися з «комунікаторів». «Комунікатори» - люди, які мають багато зв'язків з корисними людьми поза команди. Проте дуже велика кількість комунікаторів може нанести шкоду команді.
4. Необхідно постійно стежити за наявністю комунікаторів в команді і сприяти розширенню особистих зв'язків членів команди за її межами.
5. Роботу над проектом необхідно розбити на ряд етапів, щоб завершення одного з них надмірно не залежало від ступеня виконання іншого;
6. Потрібно створити веб-сайт, де учасники команди зможуть обмінюватися ідеями та надихати один одного;
7. Корисно заохочувати спілкування членів команди, але не примушувати до обов'язкових зборів;
8. Завдання команди повинні бути цікавими і стимулюючими;
9. Робота має бути значущою як для команди, так і компанії в цілому;
10. В команді повинно бути як можна більше добровольців.

У повному обсязі специфіка роботи віртуальних команд викладена в книзі Лей Томпсона [4].

Психологічні аспекти діяльності віртуальних команд складають предмет психології віртуального праці.

Структура віртуальної психології

Блок технічно опосередкований

Блок рефлексії

Блок віртуальної ергономіки

Лекція 2

Тема 2. Уявлення сучасної психології про проблеми, які виникають в системі людина – віртуальний простір.

1. Небезпеки інформаційного простору для людини
2. Основні загрози для особистісної безпеки від деструктивних впливів

Мета: Ознайомити з основними проблемами, які виникають у віртуальному просторі

Постійне зростання впливу інформаційної сфери характерне для сучасного етапу розвитку суспільства. До структури цієї сфери входять: сукупність інформації, інформаційних зв'язків та інформаційних систем, об'єктів, які готують інформацію,

зберігають, розповсюджують і використовують її, а також система регулювання інформаційних відносин. Сформувалася дуже важлива залежність національної безпеки держави від забезпечення протекції інформаційної її гілки, яка постійно зростатиме у міру розвитку інформаційних технологій і процесу глобалізації.

Життєва практика переконує, що на сьогодні жодна держава не в змозі захистити себе, використовуючи лише військово-технічні засоби. Забезпечення безпеки стає комплексним завданням, до якого входять політичні, економічні, інформаційні та інші заходи. Успішно вирішувати це завдання вдається завдяки оптимальному застосуванню усіх форм та засобів протидії, включаючи й інформаційне. У багатьох економічно розвинутих державах відбувається об'єднання в одне ціле сил та засобів інформаційно-психологічного впливу, призначених для досягнення воєнних, ідеологічних і політичних цілей.

На сьогодні існує значна кількість навчальної літератури з питань інформаційної безпеки, але в більшості цих робіт розглянуті переважно інформаційно-технічні аспекти та загальні положення зазначеної проблематики. Запропонована книга є першим вітчизняним підручником, який розкриває широкий спектр проблем з інформаційно-психологічного протидії. Впровадження матеріалів підручника допоможе не лише у підготовці відповідних фахівців, але й у формуванні критичного мислення населення для захисту свідомості від деструктивних ідеологій та іншого негативного інформаційно-психологічного впливу.

Інформаційно-психологічна безпека особи

До розвитку сучасних кібернетичних систем розуміння інформаційного простору зводилося до атмосфери, стратосфери, космосу, водних акваторій океанів і морів. Нині воно включає ще й кібернетичні та віртуальні системи. Розглядаючи вплив інформаційного простору на особу, слід враховувати, що він поширюється на суспільство та державу і через них опосередковано на кожного індивідуума. Цей вплив може мати конструктивний (безпечний) і деструктивний (небезпечний) характер.

Одне із головних завдань сучасної держави - гарантування інформаційної безпеки особи, яка характеризується захищеністю її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів; маніпулювання, дезінформування, образ, спонукування до самогубства тощо.

Інформаційно-психологічна безпека особи (у вузькому розумінні) - це стан захищеності психіки людини від негативного впливу, який здійснюється шляхом упровадження деструктивної інформації у свідомість і (або) у підсвідомість людини, що призводить до неадекватного сприйняття нею дійсності.

Інформаційно-психологічна безпека особи (в широкому розумінні)- це:

* по-перше, належний рівень теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток незалежно від наявності інформаційних загроз;

* по-друге, здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особистості в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз;

* по-третє, гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості;

* по-четверте, захищеність від різного роду інформаційних небезпек.

Об'єктом інформаційно-психологічного захисту особи є стан її духовного, душевного та фізичного комфорту. Об'єктом захисту є також умови та фактори, які забезпечують розвиток усіх сфер життєдіяльності особистості й суспільства, зокрема культури, науки, мистецтва, релігійних і міжнародних відносин. До об'єктів належать також: мовне середовище, соціальні, ідеологічні, політичні орієнтири, суспільні та соціальні зв'язки, психофізичні фактори, що проявляються у вигляді фізичних, хімічних та інших впливів природного, антропогенного і техногенного походження, генофонд народів, які населяють державу, тощо.

Інформаційно-психологічна безпека особи та суспільства є складовою частиною інформаційної безпеки держави і займає особливе місце в державній політиці під час її забезпечення. Ця особливість визначається специфікою загроз і їхніх джерел, особливим характером принципів і завдань державної політики у цій сфері.

Інформаційно-психологічна безпека суспільства та держави - стан захищеності (інтелектуальної, соціально-політичної, морально-етичної), за якого досягається їх нормальне функціонування та гармонійний розвиток незалежно від наявності внутрішніх та зовнішніх інформаційно-психологічних впливів.

Найбільш важливими об'єктами інформаційно-психологічного захисту в сучасних умовах є індивідуальна і масова свідомість. Для особистості головними системотворними рисами є цілісність (тенденція до стійкості) та розвиток (тенденція до зміни). Внаслідок руйнування або перекручування цих рис особистість перестає існувати як соціальний суб'єкт. Це означає, що будь-який інформаційно-психологічний вплив на особистість має оцінюватися з позиції збереження чи руйнування її як цілого.

Масова (суспільна) свідомість формується насамперед у процесі історичного розвитку нації, народності, великої соціальної групи і потім уже внаслідок інформаційно-психологічного впливу. Проте інформаційно-психологічний вплив може істотно змінювати масову свідомість і поведінку великих соціальних груп.

Велика соціальна група - кількісно не обмежена соціальна спільнота, яка має стійкі цінності, норми поведінки і соціально-регулятивні механізми (партії, етнічні групи, виробничо-галузеві та громадські організації). Соціально-психологічними регуляторами життєдіяльності великих груп є: групова свідомість, менталітет, звичаї, традиції тощо. Велика група характеризується визначеним психічним складом, має групову психологію.

У кожній великій групі формується групова свідомість (етнічна, національна, релігійна), що є системою спільних ідеалів, ціннісних орієнтацій, емоційних переваг. Групова свідомість буває класовою, національною, релігійною тощо. Окремі стереотипні елементи свідомості переходять у сферу групової підсвідомості ("класове чуття", національна ворожість). Ці групові фактори істотно впливають на формування відповідного типу особистості - типових представників класу, партії, нації і т. ін. Ці особи стають носіями групових засад та стереотипів, зразків поведінки, які враховуються і використовуються у здійсненні інформаційно-психологічного впливу.

Унікальною особливістю інформаційної загрози є те, що вона виступає як самостійна загроза і водночас є реалізаційною основою для інших видів загроз на інформаційному рівні, а часто і їх першопричиною. Інформаційна загроза формується в інформаційному просторі. Більшість учених розглядають інформаційний простір як місце формування, поширення та споживання інформації за допомогою різних технічних пристроїв. Звичайно, технічні пристрої є основними засобами поширення інформації, але вона поширюється і під час безпосереднього спілкування людей між собою.

Для усвідомлення сутності та змісту завдань інформаційно-психологічного захисту особи і суспільства від деструктивного впливу в умовах сучасного інформаційно-психологічного протиборства необхідно зрозуміти механізми інформаційно-психологічного впливу на поведінку індивіда (особистості), а також на прийняття рішень на будь-якому рівні суспільних і державних структур, у будь-якій сфері їх діяльності. Для цього необхідно ввести поняття механізму вербального інформаційного впливу, розуміючи при цьому, що в його основі лежить закономірність усвідомленого сприйняття інформації, саме її змісту. Цей механізм за своєю суттю є загальним і реалізує загальні закономірності інформаційних процесів у соціальному середовищі.

Під впливом змісту інформаційних потоків, які людина сприймає, акцентів на окремих його фрагментах, інших факторів у неї формується спосіб мислення, її світогляд, система цінностей та інтересів, які з часом збагачуються і розвиваються в той чи інший бік, виступають під час аналізу поточної інформації уже у вигляді своєрідного морально-семантичного фільтра. Власне, від орієнтації й усталеності цього фільтра суттєво залежать

вчинки, поведінка людини в тій чи іншій ситуації. На змістовні та якісні характеристики фільтра впливають історичні, національно-етнічні чинники, система освіти, релігійні та філософські течії, ідеологічна пропаганда, інші складові інформаційного середовища. Природно, що значну роль при цьому відіграють засоби масової інформації (періодичні видання, радіомовлення та телебачення, Інтернет).

Наступним важливим моментом у процесі вербального впливу є поведінка особи в конкретній ситуації, визначення позиції, прийняття нею адекватного рішення тощо. В цьому випадку за наявності "якісного" фільтра також велике значення має якість інформування, яке передбачає своєчасність, повноту, всебічність і достовірність наявної інформації. Забезпечення цих факторів є запорукою адекватної поведінки людини. Разом з цим, якщо не виконується хоча б одна із вимог до інформації, адекватність оцінки ситуації людиною гарантувати не доводиться. До того ж, якщо інформація містить грамотно продуману та організовану дезінформацію, яка є правдоподібною, людина навіть за наявності "якісного" фільтра може приймати рішення, адекватні змісту наявної інформації, але не адекватні реальній ситуації. За допомогою навмисно спотвореної, вибірково неповної інформації і цілеспрямованої дезінформації можна впливати не лише на рішення, що приймаються людиною, та на її поведінку, але й на елементи фільтра (систему цінностей, духовні й матеріальні інтереси і потреби, релігійні та філософські погляди тощо), корегуючи їх в бажаному напрямку, тобто на формування її як особистості (аналітика, вченого, керівника, політика тощо).

В цьому полягає сутність механізму управління знаннями соціальних об'єктів (зокрема людини) з метою впливу на прийняття ними рішень, на їх поведінку.

Механізми невербального інформаційного впливу на людину ґрунтуються на використанні закономірностей сприйняття людиною інформації через підсвідомість. Відомо, що підсвідомість (а опосередковано і свідомість) може програмуватися зовнішнім, неконтрольованим людиною інформаційним впливом. Наприклад, чим тонша психічна організація людини, тим більше вона емоційно уразлива.

На сьогодні не існує достатніх гарантій захисту особи від загроз, пов'язаних з порушенням інформаційної та інформаційно-психологічної безпеки особистості - неусвідомлюваним інформаційно-психологічним впливом, а саме: штучного щеплення її синдрому залежності; розроблення, створення та застосування спеціальних засобів; маніпуляції суспільною свідомістю з використанням спеціальних засобів впливу; деструктивний вплив на психіку людини природних комплексів, антропогенних зон, генераторів фізичних полів та випромінювань.

Сьогодні, на жаль, немає єдиної системи знань, яка дозволяла б розкривати можливості біоенергетики без шкоди здоров'ю людини. Можливості настільки великі, що входження в цю галузь має бути обережним, поступовим і починатися з розвитку етики людини. Однак існує численна кількість публікацій, що свідчить про спроби використання механізмів інформаційно-енергетичного впливу на людину з метою програмування її дій, поведінки. Виникла висока соціальна небезпека неконтрольного застосування технологій, засобів і методів психофізичного впливу на великі соціальні групи людей через свідомість і підсвідомість (психосферу) людини з метою формування необхідних подій та маніпулювання громадською думкою.

Поряд з традиційними методами управління суспільством, колективами й окремими особами (адміністративно-організаційними, економічними, соціально-психологічними і правовими) все ширшого значення набуває метод централізованого впливу на широкі

верстви населення - метод інформаційного управління. Одним із основних постулатів теорії управління є положення, згідно з яким еволюції у масовій свідомості досягнути набагато простіше, ніж здійснити революційні зміни.

У сучасних умовах спостерігається активна розробка та впровадження новітніх форм, способів і технологій інформаційно-психологічного впливу на індивідуальну, групову та масову свідомість. До таких джерел, каналів і технологій впливу на свідомість, психологію та поведінку людини можна було б віднести: ЗМІ та спеціальні засоби інформаційно-пропагандистської спрямованості; глобальні комп'ютерні мережі та програмні засоби швидкого поширення в мережах інформаційних і пропагандистських матеріалів; засоби та технології, що нелегально модифікують інформаційне середовище, на підставі якого людина приймає рішення; засоби створення віртуальної реальності; чутки, міфи і легенди; засоби підпорогового семантичного впливу; засоби генерування акустичних та електромагнітних полів.

Джерелами загроз інформаційного простору є суперечності певних інтересів, систем цінностей, цілей між особистістю та суспільством, державою або наявністю в однієї зі сторін стосовно іншої домагань, претензій або інших спонукувань до конфлікту. Найбільш небезпечним джерелом загроз цим інтересам вважається суттєве розширення можливостей маніпулювання свідомістю людини через створення навколо неї індивідуального віртуального інформаційного простору, а також можливість використання технологій впливу на її психічну діяльність.

Новітні інформаційні технології, сучасні інформаційні й психологічні форми та способи впливу на особу і суспільство все частіше застосовуються не тільки в період підготовки та під час бойових дій (операцій), а й стають невід'ємною частиною повсякденного життя. С. Г. Кара-Мурза у книзі "Маніпуляція свідомістю" зазначає, що застосування сучасних технологій та засобів маніпулювання громадською думкою відбувається сьогодні повсякденно у роботі ЗМІ, у рекламній сфері, у діяльності різноманітних екстрасенсів, магів, чаклунів тощо. Особливо воно активізується в переломні моменти розвитку держави, якими, наприклад, є передвиборчі кампанії.

Культ жорстокості, насильства, порнографії, що нині пропагується в засобах масової інформації, особливо на телебаченні і в комп'ютерних мережах, призводить до неусвідомленого бажання значної частини населення, особливо підлітків і молоді пострадянських країн, наслідувати його, сприяє закріпленню подібних стереотипів поведінки в їх власних звичках і способі життя, знижує рівень граничних обмежень і правових заборон, сприяє появі негативних норм поведінки в суспільстві, що водночас, відкриває шлях до втрати морально-ціннісних установок, до правопорушень.

Однією з характерних тенденцій, яка склалася в сучасних умовах не тільки в Україні, а й у світі, є випереджальний розвиток форм, способів, технологій і методик впливу на свідомість (підсвідомість), і психічний стан людини порівняно з організацією протидії негативним, деструктивним психологічним впливам, інформаційно-психологічним захистом особистості й суспільства загалом.

Йдеться про можливі деформації у системі масового інформування й поширення дезінформації, які ведуть до потенційних порушень суспільної стабільності, про завдання шкоди здоров'ю і життю громадян унаслідок пропаганди чи агітації, що збуджують соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу, про діяльність тоталітарних сект, що пропагують насильство й жорстокість. Ці впливи, усвідомлені чи неусвідомлені, як свідчить життєва практика, можуть призводити й призводять до

серйозних порушень психічного й фізичного здоров'я, відхилення від норм поведінки, до зростання ризикованих соціальних й особистісних ситуацій.

Під час розгляду інформаційно-психологічного впливу як загрози вочевидь йдеться про негативні наслідки його реалізації, які можуть проявлятися у двох аспектах: 1) система відносин особистості, зокрема стосовно держави; 2) руйнування цілісності самої особистості.

В сучасних умовах посилення інформаційно-психологічного впливу на окрему особу як суб'єкт політичного життя, носія певного світогляду, що має виражені правосвідомість і менталітет, духовні ідеали й ціннісні установки формування довіри до себе, - одне з основних політичних завдань влади. Неадекватна суспільним (з погляду влади) інтересам поведінка громадянина може сприйматися як гостра форма політичного екстремізму, яка загрожує самому існуванню політичної системи, або як форма політичної байдужості, що не менше руйнує основи громадського життя.

Водночас особистість (її психіка та свідомість), піддається різноманітним маніпуляційним впливам, що є інформаційними за своєю природою, і їх результати можуть прямо загрозувати фізичному чи психічному здоров'ю людини. Саме такі впливи часто протягом багатьох років формують морально-психологічну атмосферу в окремих прошарках суспільства, підживлюють кримінальне середовище і сприяють зростанню психічних захворювань у суспільстві. Проповідництво деструктивних релігійних вчень, поширення містичних й езотеричних знань і практик, магії, шаманства тощо можуть бути прикладом таких впливів, що призводять до соціальної особистісної дезадаптації, а в ряді випадків - до руйнування психіки людини.

Серйозну небезпеку для особистості викликає поширення за допомогою мережі Інтернет порнографії, непристойної інформації, що ображає суспільну мораль, порушує сформовані в суспільстві стандарти моралі. Сервери з такою інформацією часто відвідують діти й підлітки. Хоча й вважається, що за допомогою Інтернету гарантується більша конфіденційність й анонімність, ніж під час відвідування кінотеатрів або магазинів з відкритою чи підпільною порнолітературою й відеофільмами

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ

Підходи до особистісної ідентичності в психологічній науці

Психологічна характеристика середовища Інтернет

Конструювання віртуальної ідентичності в Інтернет-середовищі

Криза особистісної ідентичності у віртуальній реальності

Лекція 3

Тема 4. Ідентичність у віртуальному просторі.

1. Особистість у віртуальному просторі
2. спілкування у віртуальному просторі

Мета : Ознайомити студентів з особливостями формування особистості під впливом віртуального простору, зокрема, формування особистісної ідентичності, міжособистісне спілкування.

• **Підходи до особистісної ідентичності в психологічній науці**

Ідентичність – це феномен, дуже складний для вивчення. Для цього є декілька причин. Існує значна термінологічна плутанина у визначенні того, що ж таке ідентичність. Терміни “образ Я”, “Самість”, “Я-концепція” у багатьох працях використовують як синоніми. Деякі автори ідентичність вважають однією з властивостей “Я-концепції”, інші “Я-концепцію” сприймають як усвідомлювану частину ідентичності. Радянські та пострадянські психологи воліють користуватися терміном “самосвідомість” й “самовизначення”, вкладаючи у них зміст, близький до ідей Е. Еріксона. Отож, вивчення ідентичності сьогодні є проблемним полем, позаяк єдиного розуміння феномена особистісної ідентичності немає. Це зумовлено, на нашу думку, тим, що вивчення ідентичності “розщеплене” у різних галузях психології, клінічні (головно психоаналітичні) дослідження недостатньо інтегровані “академічною” психологією; психоаналітичний напрям довгий час не враховував методологію та емпіричний матеріал, накопичений когнітивною та соціальною психологією. Мета нашої праці – зробити аналіз сучасних поглядів на феномен ідентичності, щоб інтегрувати ці положення у розуміння ідентичності в психологічній науці.

У психоаналітичному напрямі еволюція ідей ідентичності відбувалась у руслі Его-психології. Х.Хартманн спробував дати відповідь на питання, що таке “Я”, як воно структуроване як функціонує у взаємодії з соціальним оточенням індивіда, які області “Я” не зачіпаються конфліктами. Для цього він розмежував поняття “Его” – як психічну підструктуру з функціями саморегуляції й адаптації до оточення — і “Я” (self, Самість) – як сукупність психічних репрезентацій власної особистості, безпосереднього самовідчуття й переживання особистістю своєї цілісності. Е.Джекобсон використовувала як синоніми поняття: “почуття ідентичності”, “самоусвідомлення”, “самовідчуття”. Вона вважала критерієм сформованості ідентичності здатність “Я” визнавати всю цілісність власної психічної організації (незважаючи на її зростаючу структурованість, диференційованість і складність) як зв’язну єдність, яка на кожному щаблі розвитку має певну організацію й часовий континуум.

У 40-х роках під час Другої світової війни Е. Еріксон вперше ввів терміни: “Его-ідентичність” та “криза ідентичності”. Ці нововведення виникли в процесі досліджень “військових неврозів” моряків-підводників армії США у клініці реабілітації ветеранів на горі Сіон. Вивчаючи зміни психіки цих людей, які потрапили в екстремальні умови війни, Е.Еріксон натрапив на проблему втрати контролю моряків над собою, “що здійснюється й підтримується силами Его”¹. Ймовірно саме тому Е.Еріксон і назвав його втратою Его-ідентичності. Так уперше виник термін Его-ідентичність.

Е.Еріксон вважав, що онтологічним джерелом найбільш раннього та недиференційованого “почуття ідентичності” є почуття базальної довіри (basic trust) “воно породжується зустріччю матері й дитини, що породжує взаємну довіру й взаємне впізнавання. Це ... і є першим досвідом того, що згодом знову виявиться в любові, у здатності захоплюватися, що може бути назване почуттям “благословенної присутності”, потреба в якому протягом всього життя залишається основною для людини². Ці основи ідентичності, які формуються в дитини у вигляді “почуття ідентичності”, зумовлені раннім дитячим досвідом і залежать насамперед від якості зв’язків між дитиною та матір’ю. “Почуття ідентичності супроводжує нас все життя, ми переживаємо його як “оптимальне почуття” “психосоціального благополуччя”,

1 Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Издательская группа “Прогресс”, 1996. – С. 26.

2 Там же. – С.144. “відчуття себе у своїй тарілці” і лише в кризові моменти нашого життя воно може видаватися нам “занадто усвідомленим”. Воно досягає кульмінації своєї усвідомленості в підлітковий період у формі переживання “гострого усвідомлення ідентичності”¹.

Еріксон вибудовував динамічну схему процесів, які послідовно змінюють один одного й беруть участь у формуванні й розвитку Его: механізми інтродекції, ідентифікації та формування ідентичності. “Стала у кінці отрочтва ідентичність містить у собі всі значимі ідентифікації, водночас і змінює їх з метою створення єдиного й причинно зв’язаного цілого”². Еріксон виділив два чинники, на яких Его-ідентичність ґрунтується, які він називає “якістю існування”. Перший – це відчуття тотожності самому собі й безперервність свого існування в часі та просторі. Другий головний момент в Его-ідентичності – це те, що ці описані тотожність і безперервність визнають навколишні “значимими іншими”³.

Е.Еріксон детально описав ознаки, які характерні для сплутаної ідентичності: 1) розщеплення, втрата центру – неможливість інтеграції суми всіх дитячих ідентифікацій, Я-образів; 2) ізоляція від інтимності – нездатність до налагодження близьких, інтимних стосунків. Правильне “стикування” з іншими є результатом і перевіркою міцності образу “я”. Оскільки почуття ідентичності загублене, то навіть дружба й діяльність перетворюються в розпачливі спроби виявлення неясних контурів ідентичності за допомогою взаємного нарцистичного відображення: закохатися в цьому випадку означає перетворитися в чиясь дзеркальне відображення, заподіюючи шкоду самому собі й “дзеркалу”; 3) дифузія часової перспективи – недовіра до часу, немає уявлення про себе в майбутньому, образу майбутнього. Може супроводжуватися страхом свого майбутнього, негативними очікуваннями. Нездатність інтегрувати минулий досвід, заперечення дитинства, його значення для сьогодення; 4) дифузія працьовитості – нездатність сконцентруватися на діяльності. Немає професійного самовизначення, ділянки професійної самореалізації. Також може виглядати як руйнівна, непродуктивна поглинутість якою-небудь однією діяльністю; 5) сплутаність цінностей й авторитетів. Може виявлятися у проявах нігілізму або надзвичайно міцної прихильності до авторитетів, цінностей інших, залежність від них; 6) хвороблива самосвідомість, що фіксує протиріччя між самооцінкою, образом “я” автономної особистості й образом “самого себе” в очах навколишніх. Тотальне руйнування самооцінки різко контрастує з нарцистичним і снобістським презирством до думки інших; 7) негативна ідентичність – відкидання соціально прийнятних норм, впадання в крайні ролі. Тобто вибір ідентичності, яка ґрунтується на всіх тих ідентифікаціях і ролях, які на критичних стадіях розвитку були найбільш небажаними або небезпечними, водночас найбільш реальними; 9) бісексуальна сплутаність. Немає чіткого відчуття своєї належності до певної статі.

Активізація інтересу до проблеми особистісної ідентичності в сучасному психоаналізі ініційована аналізом межових особистісних розладів у теорії об’єктних стосунків (М.Малер, О.Кернберг) і психології самості (Х.Кохут).

Х.Кохут для позначення психічної структури, що є “основою для нашого відчуття існування як незалежного центру ініціативи й сприйняття, інтегрованого з нашими

головними устремліннями й ідеалами й з переживанням нами того, що наше тіло й психіка є певною одиницею в просторі й континуум у часі”¹ використовує поняття “*Self*”. Щоправда, до сьогодні не має єдиного підходу до його перекладу в психоаналітичній літературі. В деяких працях цей термін перекладено як “Власне Я” (Н..М.Вільямс) або як “Я” (О..Кернберг). У перекладах праць Х.Кохута “*Self*” перекладено як “Самість”. Автор робить припущення про існування рудиментарної Самості в самому ранньому віці. Відправною точкою її формування є той момент “в рамках матриці взаємної емпатії між дитиною і її об’єктом самості, коли вроджені потенційні можливості дитини й очікування об’єкта самості стосовно дитини сходяться...”². У момент, коли мати вперше бачить свою дитину й вступає з нею у контакт (через дотикові, нюхові й пропріоцептивні відчуття, годуючи, переодягаючи, купаючи її), фактично починається процес, що формує людську Самість, – він триває протягом усього дитинства й у меншій мірі в подальшому житті. “Ядерна Самість формується не завдяки свідомому заохоченню й підкріпленню або свідомим проханням і докорам, а завдяки глибоко вкоріненій готовності до певних відповідей з боку об’єктів Самості”¹. Консолідація Самості пов’язана з: 1) виявленням у дитини зв’язної грандіозно-ексгібіціоністської Самості, яка відбувається завдяки взаємодії з емпатично реагуючим дзеркально відображуючим й схвалюючим об’єктом Самості, з яким відбувається злиття; 2) виявлення у дитини цілісного ідеалізованого імаго (образу) батьків завдяки взаємодії з емпатично реагуючим батьківським об’єктом Самості, що дає підстави ідеалізувати й зливатись з ним дитині й переживає справжню радість.

М. Малер², аналізуючи процес розвитку дитини з народження до 24 місяців, виділив у ньому такі фази: аутистичну (0–1-1,5 міс.), симбіотичну (1,5–5 міс.), сепарації-індивідуації (5–24 міс.). На її думку, тотожність самому собі – ідентичність досягається саме під час проходження фази *сепарації-індивідуації*. Фаза сепарації-індивідуації починається з найперших ознак диференціації (дитина починає активно, повзком віддалятися від матері), проходить через період захопленості дитини своїм власним автономним функціонуванням, що майже виключає участь матері (для формування ідентичності особливе значення має стимулювальний ефект такої діяльності для виявлення меж тіла й всезростаючої поінформованості про частини тіла, саме тіло як таке), потім через період підфази воз’єднання (в якій дитина, завдяки своєму більшому усвідомленню стану сепарації від матері, знову звертає свою увагу на неї), зрештою, приводить до примітивного почуття Власного Я, свого буття й особистісної ідентичності.

О..Кернберг у рамках психології об’єктних стосунків висунув свою власну концепцію ідентичності, що логічно продовжує ідеї Х..Хартманн, Е..Джекобсон Е..Еріксона, а також опирається на концепцію М..Малер. О. Кернберг розглядав особистісну ідентичність як певну інтрапсихічну структуру: “Суб’єктивне переживання себе, разом з його окремими аспектами, самосвідомістю й саморефлексією, відчуттям структурної єдності й безперервності в часі, почуттям відповідальності за свої дії... Воно є інтрапсихічною структурою вищого порядку, природа якої підтверджується в поведінці, виражається у формуванні характеру й у людській глибині та моральній визначеності у відносинах з іншими людьми”¹. Як головний чинник і базис нормальної ідентичності саме ця ядерна структура, на думку О..Кернберга, і формує “ядро переживання самого себе” як частину функцій і структури Его. Автор розглядав структурний критерій ідентичності як цілісність ідентичності або її дифузність. Під цілісністю або дифузністю ідентичності О.Кернберг розумів інтегрованість окремих елементів ідентичності Я- і об’єкт-репрезентацій. Цілісною ідентичністю характеризується невротична структура особистості, при якій усі Я-репрезентації (“хороші, і “погані”) інтегровані в цільне Я і всі “хороші й “погані” об’єкт-репрезентації інтегровані в цільні образи інших. У психічній організації межової особистості, що характеризується дифузною ідентичністю, такої інтеграції не відбувається, тому усі Я- і об’єкт-репрезентації залишаються нецільними, взаємно суперечливими когнітивно-афективними репрезентаціями. Така нездатність інтегрувати “хороші” й “погані” аспекти реальності Я та інших пов’язана з потужною ранньою

агресією. Дисоціація між “хорошими” й “поганими” Я- і об’єкт-репрезентаціями захищає любов і “хороше” від руйнування ненавистю і “поганим”.

У парадигмі символічного інтеракціонізму Ч. Кулі першим виявив значення суб’єктивно інтерпретованого зворотного зв’язку, який ми одержуємо від інших людей, як головне джерело даних про власне Я. У 1912 р. Кулі запропонував теорію “дзеркального Я”, стверджуючи, що уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, суттєво впливають на його Я-концепцію. “Дзеркальне Я” виникає на підставі символічної взаємодії індивіда з різноманітними первинними групами, членом яких він є. Такі групи характеризуються безпосереднім спілкуванням їхніх членів, відносною сталістю та тісними контактами між невеликою кількістю членів групи, що приводить до взаємної інтеграції індивіда і групи. Безпосередні стосунки між членами групи дають індивідові зворотний зв’язок для самооцінки. Отож, ідентичність формується в процесі спроб і помилок, під час якого засвоюються цінності, установки та ролі.

Під ідентичністю “Селф” (Self) Дж.Мід¹ розумів здатність людини сприймати свою поведінку й життя в цілому як зв’язане, єдине ціле. Розглядаючи проблему співвідношення соціальної детермінації ідентичності й свободи людини, Дж.Мід виділив усвідомлювану та неусвідомлювану ідентичність. Неусвідомлювана ідентичність ґрунтується на неусвідомлено прийнятих нормах, звичках. Це прийнятий людиною комплекс очікувань, який вона отримує від соціальної групи, до якої належить. Усвідомлювана ідентичність виникає, коли людина починає міркувати про себе, про свою поведінку. Наголошується на значенні когнітивних процесів, тому що перехід від неусвідомлюваної до усвідомлюваної ідентичності можливий тільки за наявності рефлексії. Людина усвідомлює свою ідентичність, міркуючи про себе за допомогою набутої в соціальній взаємодії мови. Отже, усвідомлювана ідентичність не означає автономії особистості від соціуму: вона формується за допомогою категорій, вироблених у мові. Водночас наявність усвідомлюваної ідентичності означає момент відносної свободи, тому що людина перестає йти за ритуалізованим розгортанням подій і починає думати про мету й тактику своєї поведінки. Співвідношення між соціальною детермінацією й самодетермінацією особистості Дж.Мідом вирішив через виділення аспектів ідентичності “I” та “Me”. Мід вважав, що “Me” формують засвоєні людиною установки (сенси і цінності), а “I” – це те, як людина як суб’єкт психічної діяльності спонтанно сприймає ту частину свого Я, що позначена як “Me”. Сукупність “I” і “Me” творить власне особистісне, чи інтегральне, Я (Self).

Дж.Мід вважав, що при народженні людина не має ідентичності, вона виникає як результат її соціального досвіду, взаємодії з іншими людьми. Отже, акцент робиться на соціальній зумовленості ідентичності – вона виникає лише за умови включеності індивіда в соціальну групу, у спілкуванні з членами цієї групи. У цьому разі виняткове значення надається символічній комунікації – вербальній і невербальній. Можливі ситуації, коли людина стоїть перед проблемою: як досягти переживання себе як взаємозалежного цілого. Такі ситуації виникають, коли людина перебуває між різними соціальними групами, що мають різні норми й ціннісні орієнтації. У таких випадках можуть виникнути дві різні ідентичності.

Ідеї Дж.Міда про наявність типів ідентичності – соціально заданої та відбиваючої індивідуальне в людині, продовжив І.Гофман¹. Він виділив три види ідентичності:

1) *соціальна ідентичність* – типізація особистості іншими людьми на підставі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить;

2) *особиста ідентичність* – тут йдеться про індивідуальні ознаки особи: по-перше, сюди входять всі унікальні ознаки цієї людини (наприклад, відбитки пальців), по-друге, унікальна комбінація фактів і дат історії її життя;

3) *Я-ідентичність* – суб'єктивне переживання індивідом своєї життєвої ситуації, своєї безперервності й своєрідності.

Особиста ідентичність, за І. Гофманом, також є соціальним феноменом – сприйняття особистої ідентичності відбувається за умови, що інформація про факти життя людини відома його партнерові по взаємодії. Для аналізу взаємодії І.Гофман ввів поняття знака. Знак – це будь-яка ознака людини, яку вона використовує у ситуації взаємодії для підкреслення своїх якостей, своєї відмінності від інших. Для розуміння процесу означування вводиться розрізнення між актуальною та віртуальною соціальною ідентичністю. *Актуальна соціальна ідентичність* – типізація особистості на підставі атрибутів, які легко доказові, очевидні. *Віртуальна соціальна ідентичність* – типізація особистості на підставі атрибутів, які лише можна припустити. Вплив людини на інформацію про себе, що надходять у соціальне оточення, І.Гофман називав “політикою ідентичності”. Для такого впливу використовують різні техніки. “Техніки уникання” спрямовані на те, щоб вжити заходів ізоляції від тієї людини, яка могла би відкрити небажані знаки. “Техніки компенсації” охоплюють заходи, за допомогою яких інформація про себе спотворюється або фальсифікується. Можливі також техніки “деідентифікації”, які спрямовані на зміну інтерпретації ознак віртуальної ідентичності в бажаному напрямі.

Ідея про наявність двох аспектів ідентичності – орієнтованого на соціальне оточення та на унікальність проявів людини втілилася в теорії соціальної ідентичності Х.Теджфела і Дж.Тернера у *когнітивній психології*. У цій теорії ідентичність ототожнюється з “Я-концепцією” та розглядається як когнітивна система, що виконує роль регуляції поведінки в певних умовах. Вона містить дві підсистеми: особистісну ідентичність – самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних і моральних якостей та соціальну ідентичність – складається з окремих ідентифікацій і визначається належністю людини до різних соціальних категорій: раси, національності, статі й т. д.

Індивіди намагаються досягти та підтримувати позитивну соціальну ідентичність; позитивна соціальна ідентичність ґрунтується на сприятливих порівняннях між ін-групою релевантними аут-групами; коли соціальна ідентичність незадовільна, індивіди намагаються покинути власну групу і приєднатися до позитивно оцінюваної аут-групи та/або зробити позитивні зміни ін-групи¹.

На думку Х.Теджфела, особистісна і соціальна ідентичності – це два полюси одного біполярного континууму. На одному полюсі – поведінка, яка повністю визначається особистісною ідентичністю, на другому – поведінка, що повністю визначається соціальною ідентичністю. Більш типовою є поведінка, що перебуває між цими полюсами. За Х.Теджфелом, досягнення ідентичності можливе за допомогою розвитку особистісної ідентичності і через формування соціальної ідентичності. З метою пристосування до різних ситуацій Я-концепція регулює поведінку людини, роблячи більше вираженим усвідомлення або соціальної, або особистісної ідентичності. Та сама людина буде діяти як особистість при актуалізації в Я-концепції особистісної ідентичності і як член соціальної групи – при актуалізації соціальної ідентичності.

Дж.Тернер розвинув ідею біполярного континууму, ввівши поняття самокатегоризації – когнітивного зачислення себе до деякого класу ідентичних об'єктів. Він виділив три рівні самокатегоризації: самокатегоризація себе як людської істоти (людська ідентичність); групова самокатегоризація – соціальна ідентичність; особистісна самокатегоризація – особистісна ідентичність. Між виразністю одного рівня самокатегоризації й інших її

рівнів існує функціональний антагонізм: з позиції особистісної ідентичності людина не бачить подібності між групами, з позиції групової ідентичності не розрізняє індивідуальних характеристик окремих членів групи. Будь-які чинники, що підсилюють виразність групової самокатегоризації, призводять до посилення сприймання тотожності між собою та членами ін-групи, отже, деперсоналізують індивідуальне самосприйняття (концепція деперсоналізації). Деперсоналізація як “самостереотипізація”, за допомогою якої люди сприймають себе як взаємозамінні екземпляри, соціальної категорії, а не як унікальні особистості.

- **Психологічна характеристика середовища Інтернет**

Визначальною ознакою сучасного суспільства є стрімкий розвиток комп'ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. Всесвітньою мережею Інтернет в Україні у 2003.р. активно користувались 2,5%.населення, причому щомісячний приріст користувачів становив приблизно 10%. У березні 2005 р. кількість користувачів становила 5.278 100 осіб. У січні 2009 р. було зафіксовано 10 416 154 користувачів Інтернету в Україні.

Імовірно, чинниками такого значного приросту кількості користувачів є не лише інформаційні ресурси Інтернету, але й унікальні можливості для комунікації, самовираження та самовизначення, які розкриваються перед людьми у віртуальній реальності. А.Мінаков¹ розглядає Інтернет як новий шар реальності, що характеризується набагато меншою жорсткістю бар'єрів і обмежень, дає набагато більший ступінь свободи для своїх “ мешканців”. Його особливістю є міфологічність – Інтернет нагадує чарівну казку, в якій “користувач” має надприродні можливості, на відміну від реального життя. Ці властивості віртуального середовища сприяють значній регресії користувачів, у чому полягає секрет його надзвичайної привабливості.

Дж..Сулер¹ подав детальнішу характеристику особливостей Інтернет-середовища.

1. Текстова комунікація. Незважаючи на обмежену сенсорну якість текстового зв'язку, він не повинен бути недооцінений як форма самовираження міжособистісних стосунків. Електронна пошта, чат, месенджер, віртуальні щоденники продовжують бути найбільш загальними формами віртуальної взаємодії через легкість використання і низьку вартість, порівняно з мультимедійними інструментальними засобами.

2. Немає просторових обмежень. Для людей з різними специфічними інтересами та потребами важливу роль відіграє те, що просторова віддаленість у віртуальному просторі не має жодного значення. Навіть люди з дуже специфічними інтересами можуть знайти групу однодумців. Для віртуальних груп підтримки людей із різними проблемами це є позитивною якістю Інтернету, проте цю перевагу можуть легко використати й особи з антисоціальною мотивацією.

3. Часова гнучкість. У віртуальному просторі можна виділити два типи комунікації за часовим критерієм – синхронну та асинхронну. Синхронна, або спілкування в реальному часі – це чати, ICQ та ін. Електронна пошта і форуми, віртуальні щоденники – “асинхронний зв'язок”, який не потребує комунікації в той самий момент часу.

Характерною особливістю синхронної та асинхронної комунікації є “відтягування” (stretching) часу – при спілкуванні в чаті користувач має від кількох секунд до хвилини або й біль

ше для відповіді – значно більше, ніж у безпосередньому спілкуванні, при використанні електронної пошти, blogs (віртуальні щоденники) для цього є години, дні, або навіть тижні. З іншого боку, час у віртуальному просторі конденсується – члена віртуальної групи за кілька місяців можна вважати “старожилом”.

4. Необмежена доступність контактів. Віртуальний простір дає змогу спілкуватися з необмеженою кількістю людей. Застосування пошукових систем, створює умови для контакту з особами та групами, які мають навіть найспецифічніші інтереси. Дж. Сулер зазначив, що у віртуальному середовищі вибір друзів, коханців і противників відбувається несвідомо – ми спілкуємось з людьми, які виражають чи задовольняють наші несвідомі потреби.

5. Можливість запису. Практично усі види віртуальної активності, враховуючи кореспонденцію електронною поштою і спілкування в чаті, можна записати і зберегти. На відміну від реальної взаємодії, користувач може постійно фіксувати те, що він говорив, кому, коли і що відповіли інші. Завдяки збереженню записів є змога їх перечитувати знову і знову, надаючи їм того значення, що відповідає емоційному стану читача в цей момент. Незважаючи на те, що можливість запису має багато переваг, є й недоліки. Люди можуть відчувати неспокій, недовіру і навіть параною, позаяк усе, що вони сказали, можна відстежити та зафіксувати.

А. Жичкіна¹, І. Шевченко² виділили психологічні особливості віртуального середовища, які визначають специфіку віртуальної комунікації. *Анонімність* – немає достовірної інформації про співрозмовника або недостатньо інформації про нього. Анонімність звільняє користувача від необхідності репрезентувати у процесі комунікації самого себе, тобто відповідати своєму реальному “Я”, відкриваючи можливості для конструювання альтернативних самопрезентацій. *Фізична непередставленість* у поєднанні з анонімністю створює можливості для надання про себе недостовірної інформації та фантазування про особистість співрозмовника. У підсумку зникає багато бар’єрів спілкування, зумовлених статтю, віком, соціальним статусом, зовнішньою привабливістю/непривабливістю, а також невербальною складовою комунікативної компетентності. Своєрідність проходження процесів міжособистісного сприймання в умовах відсутності невербальної інформації. Відповідно, сильний вплив на уявлення про співрозмовника мають механізми стереотипізації та проєкції. *Нерегламентованість поведінки* – немає чітких правил онлайн-комунікації, що виражається в повній свободі налагодження й розриву контактів, стилю комунікації. Деякі користувачі репрезентують себе з іншого боку, аніж в умовах реальної соціальної ситуації, грають нереалізовані ролі, сценарії ненормативної поведінки. *Зниження психологічного й соціального ризику* в процесі спілкування з’являється внаслідок анонімності та безкарності, та виявляється у вигляді розкутості та певної безвідповідальності учасників спілкування. В мережі людина отримує більшу свободу висловлювань і вчинків (аж до образ, нецензурних висловлювань, сексуальних домагань), тому що ризик викриття мінімальний.

- **Конструювання віртуальної ідентичності в Інтернет-середовищі**

Отже, на підставі аналізу психологічних особливостей віртуального середовища можна стверджувати, що Інтернет забезпечує унікальні можливості для створення цілком нових віртуальних самопрезентацій, так званих ігор з ідентичністю. Постає питання, які ж внутрішні мотиви спонукають особу до експериментування з ідентичністю? Щоб відповісти на це питання, треба дати визначення поняття “ідентичність” та особливості розуміння феномена ідентичності в різних психологічних підходах.

Традиційно з погляду символічного інтеракціонізму вирішується проблема впливу нової соціальної ситуації (Інтернет-середовища) на ідентичність у дослідженнях Дж..Донат¹. На її думку афіліція і підтримка – важлива функція Інтернету. Віртуальна спільнота потребує, щоб учасники підтримували ідеї, навколо яких заснувалася група. Тому віра у спільні цінності решти учасників – іншими словами, соціальна ідентичність має важливе значення для спільноти. Ідентичність також відіграє ключову роль у мотивації людей активно брати участь у групах обговорення новин, форумах. Є люди, які витрачають на них величезну кількість енергії: відповідаючи на запитання, підбираючи аргументи. В більшості таких груп їхня популярність зростає за допомогою “вивішування” інтелектуальних і цікавих коментарів, в інших – за допомогою грубих, брутальних повідомлень. Хоча правила поведінки різні, кінцевий результат однаковий – особу визнає спільнота завдяки активності того типу, який заохочує група.

На думку С..Таркл¹, віртуальна ідентичність може бути здійсненням мрії, нездійсненої в реальності, мрії про силу й могутність або про належність і розуміння.

К..Янг² вважає, що у віртуальній комунікації можлива реалізація “Ідеального Я”; вираження заборонених у реальності агресивних тенденцій, витіснених сторін своєї особистості; задоволення заборонених сексуальних бажань; бажання контролю над собою в користувачів з яскраво вираженими деструктивними тенденціями; висловлення поглядів, які неможливо висловити в реальності навіть найближчим людям.

Є..Белінська та А..Жичкіна³ наголошують на більшій розкутості, епатажності і меншій соціальній бажаності віртуальної самопрезентації порівняно з ідеальним “Я”.

Крім незадоволеності реальною ідентичністю, віртуальна ідентичність може створюватися через інші причини. Створення віртуальної особистості, що відрізняється від реальної, може бути спричинене тим, що люди не мають змоги виразити усі сторони свого багатогранного “Я” у реальній комунікації, тоді як віртуальна комунікація дає їм таку змогу.

Є..Белінська та А..Жичкіна стверджують, що користувачі старшого підліткового та юнацького віку віртуальну особистість найчастіше створюють саме з метою отримати новий досвід, що може бути пояснено віковим прагненням до самовираження, реалізованим через “приміряння” на себе різних ролей, створення віртуальної особистості в цьому випадку не є компенсаторним прагненням до подолання об’єктивних або суб’єктивних труднощів реального спілкування й взаємодії. А. Жичкіна припускає, що люди, які схильні до конструювання віртуальних особистостей, мають низьку соціальну

ригідність, а люди, які ніколи не конструюють віртуальних особистостей, вирізняються високою соціальною ригідністю.

Найяскравіші прояви експериментування з ідентичністю – віртуальна “зміна статі” та девіантна поведінка в Мережі. Обидва ці явища поширені в Інтернет.

Описуючи девіантну поведінку в Інтернеті, Дж.Донат говорить про існування користувачів, які вдаються до навмисно антинормативних, образливих висловлювань, за які їх вилучають із комунікації. Тоді вони входять у співтовариство знову, і ситуація повторюється. Дж.Сулер¹ пояснює це явище так: ніхто не хоче бути цілком анонімним. Особи, які вдаються до девіантної поведінки, потребують, щоб на їхню поведінку реагували. Ця потреба є чимось іншим, ніж просто катарсис незадоволених потреб. Відчуваючи фрустрацію від невідомості або відсутності прийняття спільнотою, учасник спрямовує її в антисоціальне русло. Їм треба відчути, що вони мають певний вплив на інших. Це схоже на поведінку дитини, яка відчуває, що нею нехтують і поводить її “погано” для того, щоб отримати увагу від батьків, навіть якщо вона виражається у сварці та покаранні.

Найдетальніше гіпотетичні мотиви створення віртуальної ідентичності, що відрізняється від реальної, описано на прикладі віртуальної “зміни статі” – видавання себе у віртуальній комунікації за представника протилежної статі. Віртуальна “зміна статі” дуже поширена в Інтернеті. Вона може бути пов’язана з різними чинниками, зовсім не обов’язково з гомосексуалізмом або трансвестизмом. Дж. Сулер¹ подає такі можливі причини зміни статі:

- 1) під тиском соціальних стереотипів деяким чоловікам важко виражати свої властивості, що можуть бути означені як “фемінні”, тому віртуальність дає змогу вільно виражати ці властивості;
- 2) прийняття жіночої ролі може привертати більше уваги, якщо використовувати сексуальний нік (віртуальне ім’я). Це може приносити задоволення від влади і контролю над іншими чоловіками;
- 3) чоловіки можуть приймати жіночу роль, щоб досліджувати стосунки між статями;
- 4) у певних випадках зміна статі може відбивати дифузну статеву ідентичність;

Отже, ми показали вплив реальної ідентичності на віртуальну самопрезентацію, Однак існує можливість зворотного впливу – впливу віртуальної самопрезентації на реальну ідентичність. Один із прикладів такого впливу подала Ш.Таркл. Вона описує, як студент коледжу, який насправді був зовсім нетовариським, сором’язливим, впевнений у собі, почав грати в одну з MUD – мережних рольових ігор. У грі він познайомився з дівчиною-гравцем, між ними зав’язалися романтичні стосунки. Незабаром він досягнув у грі визначних успіхів настільки, що його вибрали полководцем однієї з армій у вирішальному

бою. Він був вражений наданою йому довірою. Поступово він зрозумів, що може мати цінність в очах інших людей, може бути успішним і домагатися своїх цілей. Він став впевненішим в собі, більш товариським. Це привело до того, що в нього з'явилися друзі в реальному житті. Тобто, є змога змінити реальну ідентичність через віртуальний образ.

• **Криза особистісної ідентичності у віртуальній реальності**

Варто зазначити, що виділені Е. Еріксоном індикатори кризи ідентичності завдяки переліченим особливостям віртуальної реальності мають в Інтернеті своє вираження, піддаються меншій критиці, або ж, взагалі, прийнятні для віртуального соціуму. Ми пропонуємо розглядати певні типові форми віртуальної активності як прояви кризи ідентичності в умовах Інтернет-середовища.

Прояви сплутаної ідентичності у віртуальній реальності

Властивості віртуальної реальності	Індикатори кризи ідентичності	Специфічні форми віртуальної активності
Анонімність. Фізична непередставленість. Необмежена доступність контактів. Доступність сексуальної реалізації	Криза інтимності: Нездатність розвивати справжню зрілу психологічну інтимність. Безладність інтимних контактів без справжнього єднання. Стереотипність міжособистісних зв'язків. Глибоке почуття ізоляції	Гіпертрофована кількість соціальних контактів. Велика легкість у налагодженні та розриві контактів. Віртуальна сексуальна активність, що дає змогу змінювати велику кількість партнерів, вдаватись до перверсійних форм задоволення
Відсутність відчуття часу. Часова гнучкість. “Відтягування” (stretching) часу або конденсування часу	Дифузія часової перспективи: Нездатність інтегрування минулого досвіду, заперечення дитинства, його значення для сьогодення Немає уявлення про себе в майбутньому, образу майбутнього	Кількість часу безперервно проведеного в Інтернеті може сягати кількох діб. Неможливість оцінювати час, проведений в Інтернеті
Інформаційне перевантаження	Дифузія працьовитості: Нездатність концентруватися на необхідних чи запропонованих	“Електронне бродяжництво” – компульсивна тривала (багатогадинна) навігація по

	заняттях. Саморуйнівна поглинутість певною однобічною діяльністю	WWW без конкретної мети. Значима професійна діяльність припиняється або редукується в зв'язку з використанням Інтернету
Анонімність. Фізична непередставленість. Можливість конструювання ідентичності	Вибір негативної ідентичності: Презирливе ставлення та відкидання ролей, запропонованих родиною і найближчим оточенням	Вираження заборонених у реальності агресивних тенденцій, витіснених сторін своєї особистості; Задоволення заборонених сексуальних бажань

Лекція 4

Тема 5. Дитина у віртуальному просторі

1. Психологічні впливи на дитину у віртуальному просторі
2. Залежність від віртуального простору

Мета: Ознайомити студентів з особливостями впливу віртуального простору на дітей

Хто володіє інформацією, той володіє світом! У наші дні поінформованість, знання – це дійсно неабияка сила. Різке збільшення обсягу інформації, поява в середині ХХ століття комп'ютерів знаменували новий щабель розвитку, що отримав назву «інформаційне суспільство», відмінною рисою якого є зростання числа людей, зайнятих інформаційними технологіями, наростаюча інформатизація суспільства з використанням ЗМІ, телебачення, мережі Інтернет. Усе за не може не захоплювати та надихати.

Але величезний потік інформації – це і небезпека дезорієнтації, адикції, залежності від чужої думки, виникнення стресу, неврозів і т.п. Особливо небезпечним є безперервний і неконтрольований потік інформації для ще несформованої дитячої свідомості. Віртуальний світ для неї – світ задзеркалля, де все втрачає свої реальні координати та форми. Дитина, у якої не розвинена цілісність сприймання картини світу, ціннісні орієнтири, моральні еталони, потрапляючи у вир, хаос інформації, втрачає грань між реальністю і віртуальністю. Її незміцніла психіка, ще не готова до натиску інформації, набуває «потворної форми».

Батьки, спостерігаючи у дитини ознаки агресивності, тривожності, підвищеної сексуальності, звертаються до фахівців й знімають з себе всіляку відповідальність. Відповідальність за те, що не знайшли для дитини часу, замінили особисте спілкування з нею спілкуванням з комп'ютером, не допомогли розібратися в тому, що таке добре, а що таке погано. Діти самотньо йдуть у віртуальне «задзеркалля», так і не розібравшись, що таке реальне життя, реальні цінності. Життя у віртуальному просторі поступово виробляє певні поведінкові настанови, які вступають у конфлікт з реальним життям:

- безкарність і безвідповідальність (між користувачем та героєм на моніторі);
- всюдоступність інформації (переглядати все, що завгодно);
- відсутність авторитетів у морі інформації;
- відмова від етикету;
- високий рівень довіри до незнайомих людей;
- нерозбірливість до вибору інформації, відсутність критичного мислення;
- використання сленгу, відсутність культури спілкування;
- заохочення безграмотності, збідненості мовлення;
- виснаження потреби живого пізнання, самопізнання;
- примітивізація свідомості через повторення однотипних дій у комп'ютерній грі;
- дезадаптованість у суспільстві однолітків;
- емоційна депривація;
- агресивність, втрата відчуття співпереживання;
- відсутність оптимістичної картини світу, радісного світосприймання та віри в майбутнє.

Екран для сучасної дитини є не стільки інформатором і джерелом побудови картини світу, скільки її конструктором, що агресивно програмує спосіб життя, систему цінностей.

Діти віддаляються від літературної та національно-культурної спадщини, бо вся естетика екрану в основному побудована на чужорідному змісті. Підростає покоління втрачає вітчизняні традиції, у нього виховується презирство до національних цінностей. Відбувається перебудова свідомості, та навіть совісті дитини, так як більшість ігор пробуджують і насаджують у дитячій душі негативні якості: гнів, заздрість, жадібність, агресію, вседозволеність, нездоровий азарт і брехню.

Психічне напруження, що виникає в процесі ігор, викликає у дитини стресовий стан, електромагнітні випромінювання шкідливо впливають на її організм, погрожуючи мозковими порушеннями, ендокринними розладами, зниженням імунітету і т.п.

Важливо встановити жорсткий часовий режим, обмежити час гри, контролювати її зміст, виключаючи сюжети з насильством, жорстокістю, елементами садизму, не дозволяти дитині відвідувати відео-зали, де вона буде безконтрольно занурюватися у світ агресії та віртуальної реальності.

Ми повинні спробувати врятувати дітей від потоку інформаційного сміття, гігабайтів інформації, виховувати хороший смак до літератури, живопису, музики через твори, які пройшли випробування часом, щоб вони згодом могли самостійно захищати себе від дешевої підробки.

Перш ніж відпустити дитину «гуляти» по «вулицям» інформаційного простору, варто зробити їй «щеплення», які захищають від «інформаційних інфекцій» та круговерті, забезпечити її всією необхідною «амуніцією» (знаннями, еталонами, навичками) і повсякчас міцно тримати за руку.

Проблема залежності від віртуального спілкування. Знайшли помилку? Будь ласка, виділіть текст та натисніть Ctrl+Enter. Ми вдячні за Вашу увагу. axelkr Людська цивілізація пережила безліч змін та перетворень і проходила через різні етапи розвитку. Незважаючи на це, в усі часи людського суспільства ставлення і спілкування між його складовими були головною цінністю. Але ще ніколи людське спілкування не було таким глобальним як в XXI столітті. Це пов'язано з ерою інформаційних технологій. З появою всесвітньої павутини за лічені секунди можна подолати величезні відстані, отримати гігантський обсяг інформації із найрізноманітніших напрямів або знайти необмежену

кількість друзів і співрозмовників. Завдяки людському винаходу глобальної мережі щодня відбувається безліч знайомств, налагоджуються дружні спілкування, будуються відносини і зароджується любов. До появи Інтернету знайомство і спілкування людей, яких розділяють тисячі кілометрів, були складними. Але в даний час, використовуючи численні ресурси і можливості Інтернету можна спілкуватися в режимі онлайн скільки завгодно. Спілкування і знайомство в мережі – популярна і невід’ємна частина сучасного суспільства, таким чином зближуються люди різних культур з усіх кінців світу. Однак, на превеликий жаль, багато сучасних людей не розуміють, де закінчується здорове використання плодів інформаційних технологій і починається надмірне захоплення. У зв’язку з чим зростає велика кількість покоління серед підлітків і молодих людей інтернет-залежних, які стають жертвами віртуального спілкування, і для яких реальне життя стає складною, а іноді й неможливою. За даними різних досліджень, близько 10% Інтернет користувачів у всьому світі є залежними. У 1995 році світ вперше почав обговорювати тему інтернет-залежності. Розлад було описано американським психіатром Айвеном Голдбергом. На сьогоднішній день різко побільшало психологів, що займаються дослідженням цієї проблеми, оскільки число залежних зростає і це несе глобальний характер. У деяких країнах світу функціонують спеціалізовані консультативно-діагностичні служби, клініки і лікарні з даної проблематики. Ряд країн ведуть певні реформи, пов’язані з інтернет-залежністю, наприклад, у Фінляндії молодим людям з таким розладом дають відстрочку від армії. Психологи виділяють наступні види інтернет-залежності: 1) Соціальний, користувачеві необхідно безперервне спілкування в мережі; 2) Інформаційний, користувач потребує регулярного потоці інформації; 3) Залежність від інтернет-порнографії та онлайн ігор. На сьогоднішній день соціальний тип інтернет-залежності вважається найпоширенішим, тобто більшість страждаючих інтернет-розладом надмірно захоплюються віртуальним спілкуванням. Особливо проблема стосується категорії «жінка-чоловік». Чому люди стають залежні від віртуального спілкування? Спілкуючись в Інтернеті, людина відчуває себе максимально розкутою, їй простіше встановити контакт зі співрозмовником, потрапивши в незручну і неприємну ситуацію вона завжди може відключитися, таким чином завершити спілкування у зручний час. Це дозволяє залишатися впевненим протягом усього спілкування. Сайти знайомств або соціальні мережі частіше відвідують самотні й незадоволені своїм життям люди, які мають вузьке коло спілкування і не можуть знайти близьку людину, а в інтернет просторі розкриваються незвідані необмежені простори знайомств і спілкування. Інтернет-знайомі можуть не знати один-одного, це дає можливість створити бажаний і ідеальний образ по листуванню, що фактично складно зробити в реальному житті, а так само таке спілкування не до чого не зобов’язує, тому відчувається легкість віртуального спілкування. Сучасні люди часто зайняті і зазвичай немає часу вислуховувати душевні проблеми і переживання один-одного. В Інтернеті ж ми набуваємо ще один шанс бути вислуханими. У віртуальному світі багато людей можуть розкрити свої нахили, таємні почуття і бажання, які не проявляються в реальному житті. Таким чином легко бути товаришським або закоханим і при цьому можна не обговорювати теми, які вам неприємні. У підсумку невпевнений у собі інтернет користувач з кожним разом все більше і більше відсторонюється від невирішених проблем, від невлаштованих відносин, від жорстокої реальності, і йде у світ ілюзій і віртуальності, де багато друзів, які чекають наступного онлайн спілкування. Плюси віртуального спілкування Реальність і час сучасної людини не дозволяють знаходити нових знайомих, а Інтернет дає більш широке коло спілкування і

вибору знайти однодумців і навіть побудувати відносини й особисте життя, а так само спілкуючись по Інтернету можна розкрити свої сильні якості, розвивати навички спілкування та впевненість у собі. Віртуальні знайомства комфортні, ви сидите у себе вдома, у вас є час придумати що і як написати. Помилки при віртуальному спілкуванні легше виправити, при цьому ви маєте можливість у будь-який момент перервати спілкування. Ще один чимало важливий плюс інтернет-спілкування, він дозволяє всім співрозмовникам залишатися однаковими, нічого не залежно від соціальних ознак. Мінуси віртуального спілкування Як відомо невербальна комунікація, тобто жести, вирази обличчя, інтонація дають більше інформації, ніж вербальне спілкування. Таким чином, віртуальне спілкування дає підґрунтя для неправильного розуміння і сприйняття співрозмовника. В Інтернеті легше обдурити співрозмовника, тому ймовірність зустріти шахраїв, людей з психологічними розладами та інших небезпечних персон дуже висока. Основним мінусом інтернет-спілкування є заповідяна шкода відносинам в реальному житті. Багато психологів ведуть свої дослідження з даної проблеми і дають власні рекомендації. На основі численних досліджень, розглядаються наступні рекомендації: По перше, кожна людина унікальна по своєму, тому не варто підганяти внутрішній світ іншої людини під своє стереотипне бачення. По друге, віртуальне спілкування повинне служити побудови або зміцненню відносин або знайомств в реальному житті, і це не повинно руйнувати існуючих відносин в реалі. Важливо розуміти межу здорового віртуального спілкування і погоні за примарними світами. У третє, у віртуальному спілкуванні не варто очікувати і вимагати багато чого від співрозмовника, таким чином збільшується шанс отримати позитивний досвід, приємні емоції, оскільки вам не доведеться розчаруватися. Крім того не варто захоплюватися чуттєвої стороною вашого спілкування. По-четверте, віртуальне спілкування – хороший засіб для нових знайомств, але тільки на першому етапі. Чим далі тривати віртуальний роман, тим менше шансів побудувати серйозні стосунки в житті. Незважаючи на те, що знайомства в мережі істотно відрізняються від спілкувань в реальному житті, не варто забувати, що особи за екраном – це люди зі своїми невіртуальними почуттями, образами і радістю. У п'ятих, не забувайте стежити за співвідношенням витраченого часу на спілкування в реальному житті і в Інтернеті, за співвідношенням кількості близьких людей з якими ви регулярно спілкуєтесь в звичайному житті з їх кількістю в мережі. Не забувайте, що за спілкуванням в мережі можна відволіктися від проблем, але проблеми реального життя не забувають про нас, і будуть гнати поки ми не будемо вирішувати їх. Підводячи підсумки, потрібно відзначити, що не завжди знайомства в Інтернеті ведуть до справжньої зустрічі або розвитку відносин. Але, завдяки всесвітній павутині, коло спілкування розширюється і з'являються можливості встановити контакт з різними людьми. Однак, людина залишається жити в реальному житті, їй необхідно будувати сім'ю і бути в команді з іншими людьми. Де б ви не знаходилися, в кімнаті, в кабінеті, в магазині, на вулиці, є можливість подивитися навколо і побачити різноманітність і принадність людських облич, які не замінять ніякі людські досягнення в області інформаційних технологій.

7. Методичні рекомендації та розробки викладача.

Поради з планування та організації часу, необхідного для вивчення навчальної дисципліни

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Зміст самостійної роботи при вивченні дисципліни «Психологічні проблеми люди у віртуальному просторі»

визначається навчальною програмою дисципліни, завданнями та вказівками викладача, даними методичними вказівками. Кількість годин для самостійного вивчення дисципліни складає 70% від загального навантаження, тому саме самостійна робота студентів є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом дисципліни у час, вільний від аудиторних занять.

Головною метою самостійної роботи є закріплення, розширення та поглиблення набутих у процесі аудиторної роботи знань, вмінь та навичок, а також самостійне вивчення і засвоєння нового матеріалу під керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Забезпечується самостійна робота студента системою навчально-методичних засобів, передбачених для вивчення дисципліни: підручники, навчальні та методичні посібники, конспект лекцій викладача, методичні вказівки для виконання практичних занять тощо.

Самостійна робота студентів під час вивчення навчальної дисципліни «Психологічні проблеми людини у віртуальному просторі» включає такі форми:

- опрацювання теоретичних основ прослуханого лекційного матеріалу;
- вивчення окремих тем і питань, які передбачені для самостійного опрацювання; - підготовка до практичних занять;
- систематизація вивченого матеріалу дисципліни перед контрольними роботами;
- підготовка рефератів, доповідей за програмою дисципліни.

Оцінювання результатів проводиться за такими критеріями:

“відмінно” (5 – А) відповідає виявленню всебічного системного і глибокого знання програмного матеріалу; засвоєння основної та додаткової літератури; чітке володіння понятійним апаратом, методами, методиками та інструментами, передбаченими програмою дисципліни; вміння використовувати їх для вирішення як типових, так і нетипових практичних ситуацій; виявлення творчих здібностей в розумінні, викладі і використанні навчально-програмного матеріалу;

“добре” (4 – В, С) відповідає виявленню знань основного програмного матеріалу; засвоєння інформації в основному з лекційного курсу; володіння необхідними методами, методиками та інструментами, передбаченими програмою; вміння використовувати їх для вирішення типових ситуацій, допускаючи незначні помилки;

“задовільно” (3 – D, E) відповідає виявленню значних прогалин в знаннях основного програмного матеріалу; володіння окремими поняттями, методиками та інструментами, допускаючи при їх використанні принципові помилки;

“незадовільно” (2 – F, FX) відповідає відсутності знань програмного матеріалу навіть в лекційному обсязі, не володіння методами, методиками та інструментами, передбаченими програмою.

Практичні та індивідуальні завдання з дисципліни виконуються студентами протягом семестру згідно програми курсу з метою закріплення теоретичних знань. Викладачем, який веде практичні заняття, здійснюється поточний контроль виконання практичних та індивідуальних завдань шляхом перевірки наявності виконаних завдань та індивідуальної співбесіди із студентом по кожному завданню. Кожне завдання оцінюється окремо у відповідності із встановленими критеріями оцінки.

Одним з видів самостійної роботи для студентів під час вивчення дисципліни є виконання індивідуальних завдань. Завдання оформлюються в окремому зошиті або на стандартних аркушах паперу, скріплених у папку. Вимоги до оформлення – аналогічні вимогам до оформлення реферату. Кожне завдання повинно мати назву, відповідні пояснення. Завдання подаються в систематизованому, охайному вигляді. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу може виконуватися у бібліотеці вищого навчального закладу або в домашніх умовах.

Опис послідовності дій студента під час засвоєння змісту навчальної дисципліни

З самого початку вивчення дисципліни «Психологічні проблеми людини у віртуальному просторі» студент повинен бути ознайомлений як з програмою дисципліни і

формами організації навчання, так і зі структурою, змістом та обсягом кожного з навчальних кредитів, а також з усіма видами контролю та оцінювання навчальної роботи. Вивчення студентом навчальної дисципліни відбувається шляхом послідовного і ґрунтовного опрацювання матеріалу кредитів.

Рекомендації щодо використання матеріалів НМК

Зміст вивчення дисципліни «Психологічні проблеми люди у віртуальному просторі» визначено її робочою програмою. Інформативну частину навчання складають навчальні посібники, розроблені викладачами кафедри, конспекти лекцій у паперовій та електронній формі, план, зміст та методичні вказівки до проведення практичних занять, методичні вказівки до виконання контрольних робіт, перелік рекомендованої до вивчення літератури.

У методичних вказівках для проведення практичних занять з дисципліни міститься план занять та перелік питань, які підлягають розгляду за кожною темою, з посиланнями на додаткові навчально-методичні матеріали, які дозволяють вивчити їх глибше. Окрім цього у даних методичних вказівках можна ознайомитися з питаннями, що виносяться на обговорення, та списком літератури, необхідної для цілеспрямованої роботи студента при підготовці до заняття, умовами завдань, які розглядаються на практичних заняттях. Рекомендації щодо роботи з літературою

При опрацюванні матеріалу потрібно дотримуватись таких правил:

- зосередитися на тому, що читаєш;
- виділити головну думку автора;
- виділити основні питання тексту від другорядних;
- зрозуміти думку автора чітко і ясно, що допоможе виробити власну думку;
- уявити ясно те, що читаєш.

У процесі роботи над темою тлумачення незнайомих слів і спеціальних термінів слід знаходити у фаховій літературі, словниках. Після прочитання тексту необхідно:

- усвідомити зв'язок між теоретичними положеннями і практикою.
- закріпити прочитане у свідомості.
- пов'язати нові знання з попередніми у даній галузі.
- перейти до заключного етапу засвоєння і опрацювання – записам.

Записи необхідно починати з назви теми та посібника, прізвища автора, року видання та назви видавництва. Якщо це журнал, то рік і номер видання, заголовок статті. Після чого скласти план, тобто короткий перелік основних питань тексту в логічній послідовності теми.

Складання плану, або тез логічно закінченого за змістом уривка тексту, сприяє кращому його розумінню. План може бути простий або розгорнутий, тобто більш поглиблений, особливо при опрацюванні додаткової літератури за даною темою. Записи необхідно вести розбірливо і чітко. Вони можуть бути короткі або розгорнуті залежно від рівня знань студента, багатства його літературної і професійної лексики, навичок самостійної роботи з книгою. Для зручності користування записами необхідно залишати поля для заміток і вільні рядки для доповнень. Записи не повинні бути одноманітними. В них необхідно виділяти важливі місця, головні слова, які акцентуються різним шрифтом або різним кольором шрифтів, підкреслюванням, замітками на полях, рамками, стовпчиками тощо. Записи можуть бути у вигляді конспекту, простих або розгорнутих тез, цитат, виписок, систематизованих таблиць, графіків, діаграм, схем. Після вивчення літературних джерел доцільно детально ознайомитися з нормативними документами, які регламентують певне питання методики.

Поради з підготовки до поточного та підсумкового контролю

Контрольні заходи включають поточний і підсумковий контроль знань студентів.

Поточний контроль є органічною частиною навчального процесу і проводиться під час лекцій та практичних занять.

Форми поточного контролю:

- усна співбесіда за матеріалами розглянутої теми на початку практичного заняття з оцінкою відповідей студентів;
- письмове фронтальне опитування студентів на початку чи в кінці практичного заняття.

- перевірка домашніх завдань;
- тестова перевірка знань студентів;
- модульний контроль;
- інші форми.

Теми самостійної роботи входять у модуль, який контролюється після закінчення логічно завершеної частини лекцій та інших видів занять з дисципліни та їх результати враховуються при виставленні підсумкової оцінки.